

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN
MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Rabil Ələkbərov Əlizaman

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN
MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 404

Magistrant:

Rabil Ələkbərov Əlizaman oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Cəbrayıl Vəliyev Xəlil

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Sifariz Səbzəliyev Mirzəxan

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Yaşar Kəlbiyev Atakişi

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm Andı

Mən, Rabil Ələkbərov Əlizaman oğlu and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrində vergi uçotunun təşkilinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Vergilər və rüsumlar üçün vergi tutulan bazanın hesablanması düzgünlüyünü yoxlayarkən, auditorlar və vergi işçiləri mühasibat məlumatlarından istifadə etməlidirlər. Dövlət qanunvericiliyi bütün mülkiyyət formalarında olan hüquqi şəxslər üçün məcburi mühasibat uçotu qurur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi istehsal müəssisələri üçün ilkin mühasibat sənədləri və vergi yoxlamaları əsasında vergi göstəricilərinin alınması üçün mühasibat uçotu üçün nəzəri müddəaları və metodiki tövsiyələri hazırlamaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində iqtisadi tədqiqat üsulları və metodlarından istifadə edilmişdir: müşahidə, ümumiləşdirmə, iqtisadi-statistik, qrafik, müqayisə və s.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Statistika Komitəsinin məlumatları, istehsal müəssisələrinin mühasibat və hesabat məlumatları, habelə qanunvericilik və tənzimləmə aktları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, pandemiya şəraitində kitabxanalar işləmədiyi üçün mövzu ilə əlaqədar kifayət qədər ədəbiyyatın əldə oluna bilməməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyinin əsas vergilər: əlavə dəyər, gəlir vergisi və istehsal müəssisələri üzrə vergi bazasının uçotu və yoxlanılması metodikasının təkmilləşdirilməsində, vergi nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün praktik tövsiyələrin hazırlanması təşkil edir. Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilmiş elmi və metodiki nəticələr mühasibat uçotunun məlumat bazasında gəlir vergisi və əlavə dəyər vergisi üçün vergi tutulan bazanın formalaşdırılması prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün konkret tövsiyələrə gətirilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Vergi yoxlamasının metodoloji və praktik əsasları hazırlanmışdır. Alınan nəticələrin tətbiqi əmək intensivliyini azaldacaq və əlavə dəyər vergisi və korporativ mənfəət vergisi üçün vergi tutulan bazanın uçot keyfiyyətini artıracaq, əmək intensivliyini azaldacaq və vergi yoxlamasının keyfiyyətini artıracaqdır.

Açar sözlər: vergi, istehsal, uçot, müəssisə, mühasibat

“CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE ORGANIZATION OF TAX ACCOUNTING IN PRODUCTION ENTERPRISES”

SUMMARY

The actuality of the subject: Auditors and tax officials should use accounting information to verify the accuracy of the calculation of the taxable base for taxes and duties.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to develop theoretical provisions and methodological recommendations for accounting for production enterprises to obtain tax indicators on the basis of primary accounting documents and tax audits.

Used research methods: Economic research methods and techniques were used in the research process: observation, generalization, economic-statistical, graphical, comparative, etc.

The information base of the research: The research database consists of data from the Statistics Committee, accounting and reporting data of production enterprises, as well as legislative and regulatory acts.

Restrictions of research: The limitation of the study is that there is not enough literature on the subject because libraries do not work in a pandemic.

The novelty and practical results of investigation: The main innovations of the research are the development of practical recommendations for assessing the effectiveness of tax control in improving the methodology of accounting and verification of the tax base for taxes: value added, income tax and production enterprises.

Scientific-practical significance of results: Methodological and practical bases of tax audit have been developed. The application of the results will reduce labor intensity and improve the accounting quality of the taxable base for value added tax and corporate income tax, reduce labor intensity and improve the quality of tax audits.

Keywords: tax, production, accounting, enterprise, accounting

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BMHS	Beynəlxalq Maliyyə Mühəsibat Uçotu Standartları
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
KOB	Kiçik Orta Biznes
MHBS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
MMC	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
VÖEN	Vergi Ödəyicisinin Eyniləşdirmə Nömrəsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. İDARƏETMƏNİN İNDİKİ ŞƏRAİTİNDƏ VERGİLƏRİN TƏRKİBİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN UÇOTUNUN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun təşkili əsasları.....	11
1.2. Təşkilatlardan ödənilən vergilərin mahiyyəti və növləri	22
1.3. Bazar şəraitində mühasibat uçotu və vergiqoymada onun rolu	28
II FƏSİL. TƏŞKİLATLARDA ƏSAS VERGİ NÖVLƏRİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ	35
2.1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu.....	35
2.2. Əlavə dəyər vergisinin meydana gəlməsi, hesablanması metodoloji əsasları və uçotu	41
2.3. Sadələşdirilmiş verginin hesablanması və uçotu	50
III FƏSİL. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ SİSTEMİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ VERGİQOYMA ƏMƏLİYYATLARI UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	56
3.1. Dövlət tərəfindən müxtəlif vergi növlərin tətbiqinin zəruriliyi	57
3.2. Vergiqoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi	70
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	77
Cədvəllərin siyahısı	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar münasibətlərinin formalaşması, c
iqtisadiyyatına inteqrasiyası beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş mühasibat siste

keçidlə əlaqələndirilir. Vergilər və haqların hesablanması, həmçinin düzgün hesablanmasına və vaxtında büdcəyə köçürülməsinə nəzarətin təşkili məqsədi ilə vergi tutulan bazanın uçotu hazırda əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır.

Vergi sistemindəki islahatlar mühasibat uçotunun dəyişdirilməsinin zəruriliyini də müəyyənləşdirdi. Vergi islahatı başlamazdan əvvəl mühasibat sistemi vergi problemlərinin həllində dövlət nəzarəti rolunu tamamilə yerinə yetirirdi.

Vergi sistemində islahatların başlanğıc mərhələsində vergilərin düzgün hesablanması funksiyaları tamamilə mühasibat sisteminə həvalə edilmişdi. Vergi islahatının daha da inkişafı, fiskal funksiyalarının gücləndirilməsi, tutulan vergilərin vergiyə cəlb olunan bazasının genişləndirilməsi vahid mühasibat sistemi çərçivəsində vergi obyektlərinin və vergi göstəricilərinin təhrif olunmasına gətirib çıxardı ki, bu da onların uçot prinsipləri ilə ziddiyyətinə səbəb oldu.

Mühasibat sisteminin inkişafı, “vergi bloku” nun ayrı bir alt sistemə ayrılması, o cümlədən xüsusi vergi reyestrlərinin tətbiqi, ayrıca vergi hesabatı, müəyyən ilkin sənədlərin vergi uçotu məqsədləri üçün uyğunlaşdırılması ilə xarakterizə olunur ki, bu da praktikada iki paralel mühasibat növünün tətbiqini məcbur edən mühasibat xidmətinin işinin əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşməsinə səbəb olur. Əslində bu, mühasibat uçotunun daha yüksək prioritet sahəsinin - vergi uçotunun məcburi seçilməsinə gətirib çıxarır. Vergi orqanlarının tələblərinə əməl edilməməsi əhəmiyyətli maliyyə cərimələrinə səbəb ola bilər.

Sahibkarlıq riskini azaltmaq üçün səhvlərdən çəkinmək, vergi xarakterli bazanın - vergi yoxlamasının təyin edilməsinin düzgünlüyünü müəyyən etmək üçün hüquqi xarakter, müstəqil yoxlamalar tələb olunur.

Bütün dövlət səviyyəsində təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinə audit nəzarəti bütün orqanların və rəhbərliyin fəaliyyətinə maliyyə nəzarətində müəyyən bir əlaqədir.

Vergilər və rüsumlar üçün vergi tutulan bazanın hesablanmasının düzgünlüyünü yoxlayarkən, auditorlar və vergi işçiləri mühasibat məlumatlarından istifadə

etməlidirlər. Dövlət qanunvericiliyi bütün mülkiyyət formalarında olan hüquqi şəxslər üçün məcburi mühasibat uçotu qurur. Zamanın davamlılığı, davamlı sənədləşmə, məlumatların ikiqat giriş və balans hesabatı ümumiləşdirilməsi mühasibat uçotunun digər mühasibat uçotu növləri ilə müqayisədə əsas üstünlükləridir.

Bu baxımdan mühasibat uçotu məlumatlarını ən az xərcə ən çox istifadə edənlərin maraqlarının təmin edilməsinə nail olmaq üçün mühasibat uçotunun optimallaşdırılması problemi ortaya çıxdı. Problem dövlət maraqlarına riayət etmək lazım olduğu dərəcədə aktualdır.

Bu problemin həlli həm mühasibat uçotu, həm də mühasibat uçotu sistemi və ilkin mühasibat uçotuna əsaslanan mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi və praktik mühasiblərə və digər maliyyə məlumatı istifadəçilərinə auditorlardan davamlı yardım göstərilməklə həyata keçirilə bilər.

Beləliklə, istehsal sahəsindəki vergilərin uçotu və optimallaşdırılması problemləri aktual və perspektivlidir ki, bu da dissertasiya tədqiqatının mövzusunun aktuallığını müəyyənləşdirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat mövzusu ilə bağlı elmi ədəbiyyatın təhlili, bir tərəfdən problemə olan marağın artdığını, digər tərəfdən əlavə dəyər vergisi, müəssisə mənfəəti vergisi və vahid kənd təsərrüfatı vergisi üçün vergi tutulan bazanın uçotunun inkişafı ilə bağlı məsələlərin kifayət qədər öyrənilmədiyini göstərir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində vergi yoxlamasının aparılması metodikası kifayət qədər işlənməmişdir.

Bazar şəraitində vergi uçotunun metodoloji əsasları Akimova V.M., Alborov R.A., Aleksandrov N.K., Babayev V.K., Brovkina N.D., Bryzqalina A., Golovkin A., Bernik V, Boulanger M., Burtseva D.G., Vasilieva D, Volkova N.G., Vyskrebentseva I.K., Kasyanova G.Yu., Karaseva M., Karzayeva N.N., Kiryanova Z.V., Kondrakova N .P, Kosola-pova A.I., Kochkina M.P., Krokhina Yu., Krikunova A.V., Lapinoy OG, Medvedeva A.N., Melnikova A.Yu., Novikova S, Pismennoi D.N. , Podolsky V.I.,

Rusakova I.G., Kashina V.A., Skabara V.V., Sokolov V.Ya., Shneidman L.Z. kimi tədqiqatçıların elmi əsərlərində əks etdirilmişdir.

Vergilər və rüsumlar haqqında daim dəyişən qanunvericilik şəraitində vergi tutulan baza uçotunun səmərəliliyinin praktik əhəmiyyəti, vergi hesablanması düzgünlüyü və auditorlar tərəfindən onların vaxtında köçürülməsi üzərində müstəqil nəzarətin zəruriliyi mövzusunun və tədqiqat obyektinin seçilməsini müəyyənləşdirdi.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi istehsal müəssisələri üçün ilkin mühasibat sənədləri və vergi yoxlamaları əsasında vergi göstəricilərinin alınması üçün mühasibat uçotu üçün nəzəri müddəaları və metodiki tövsiyələri hazırlamaqdır. Bu məqsədə çatmaq aşağıdakı vəzifələrin həllini əhatə edir:

- Azərbaycanda vergi və mühasibat sistemlərinin inkişaf yollarını, xarici ölkələrin təcrübəsini öyrənmək, inkişaf və qarşılıqlı təsirlərinin xarakterini və əsas meyillərini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikası vergi sisteminin mühasibat uçotuna dair müddəalarla qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmaq və vergi göstəricilərinin ən xarakterik komponentləri olan mühasibat maddələrini müəyyən etmək;

- istehsal müəssisələrində praktik tətbiqi üçün vergi mühasibatlığının hazırkı mərhələdə inkişaf yollarını müəyyənləşdirmək;

- vergi yoxlamasının inkişafını öyrənmək və icrası metodikasını təkmilləşdirmək;

- istehsal müəssisələrinin vahid kənd təsərrüfatı vergisini ödəməsinə keçid üçün təlimatların hazırlanması.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın predmeti vergi göstəricilərinin və onların tərkib hissələrinin formalaşması sahəsində uçot proseslərinin təşkil edilməsidir. Tədqiqat obyektini olaraq istehsal müəssisələri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində iqtisadi tədqiqat üsulları və metodlarından istifadə edilmişdir: müşahidə, ümumiləşdirmə, iqtisadi-statistik, qrafik, müqayisə və s.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Statistika Komitəsinin məlumatları, istehsal müəssisələrinin mühasibat və hesabat məlumatları, habelə qanunvericilik və tənzimləmə aktları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, pandemiya şəraitində kitabxanalar işləmədiyi üçün mövzu ilə əlaqədar kifayət qədər ədəbiyyatın əldə oluna bilməməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyinin əsas vergilər: əlavə dəyər, gəlir vergisi və istehsal müəssisələri üzrə vergi bazasının uçotu və yoxlanılması metodikasının təkmilləşdirilməsində, vergi nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün praktik tövsiyələrin hazırlanması təşkil edir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilmiş elmi və metodiki nəticələr mühasibat uçotunun məlumat bazasında gəlir vergisi və əlavə dəyər vergisi üçün vergi tutulan bazanın formalaşdırılması prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün konkret tövsiyələrə gətirilir. Vergi yoxlamasının metodoloji və praktik əsasları hazırlanmışdır. Alınan nəticələrin tətbiqi əmək intensivliyini azaldacaq və əlavə dəyər vergisi və korporativ mənfəət vergisi üçün vergi tutulan bazanın uçot keyfiyyətini artıracaq, əmək intensivliyini azaldacaq və vergi yoxlamasının keyfiyyətini artıracaqdır.

I FƏSİL. İDARƏETMƏNİN İNDİKİ ŞƏRAİTİNDƏ VERGİLƏRİN TƏRKİBİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN UÇOTUNUN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun təşkili əsasları

Vergi uçotu müəyyən edilmiş qaydada qruplaşdırılan ilkin sənədlərin məlumatları əsasında müəyyən bir vergi üzrə vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi sistemi kimi başa düşülür.

Təşkilatların vahid vergi uçotu sistemi olmalıdır. Məqsəd vergilərin, rüsumların və digər icbari ödənişlərin düzgün və dəqiq hesablanması, tutulması və müxtəlif səviyyəli büdcələrə və büdcədən kənar fondlara köçürülməsi üçün bir təşkilatda vergi uçotu sisteminin təşkili üçün vahid prinsip və yanaşmalar yaratmaqdır.

Vergi uçotu təşkilatı sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardır (Həsənov M.X. 2018: s.123).

- hər idarəetmə səviyyəsində (şaquli və üfüqi) vergi və mühasibat xidmətlərinin səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü üçün ümumi prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi;
- təşkilatın vergi uçotu sistemində vergi və mühasibat xidmətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən vahid daxili korporativ sənədlər sisteminin yaradılması.

Belə sənədlər ola bilər:

- Vergi və mühasibat xidmətləri haqqında Əsasnamə;
- vergi məqsədləri üçün uçot siyasəti;
- mövcud vergi qanunvericiliyi əsasında hazırlanmış, lakin şirkətin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hazırlanmış müxtəlif növ daxili təlimat və qaydalar.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi uçotu sistemi vergi uçotu qaydaları və qaydalarının tətbiq edilməsində ardıcılıq prinsipi əsasında müstəqil olaraq müəssisələr tərəfindən təşkil olunur. Bu o deməkdir ki, sistem bir vergi dövründən digərinə ardıcıl olaraq tətbiq edilməlidir. Eyni zamanda, vergi uçotunun aparılması qaydası ticarət və iaşə təşkilatları tərəfindən rəhbərin müvafiq əmri (qərarı) ilə təsdiq edilmiş vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətində müəyyən edilir.

Fərdi təsərrüfat əməliyyatlarının və ya obyektlərinin vergi uçotu qaydasında dəyişikliklər həm vergi və rüsumlar haqqında qanunvericilikdə və ya tətbiq olunan uçot metodlarında dəyişiklik edildiyi təqdirdə, həm də öz iradəsi ilə (vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hədlərdə) bir müəssisə tərəfindən həyata keçirilə bilər. Tətbiq olunan mühasibat uçotu metodları dəyişdirilərkən vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətində dəyişiklik edilməsi qərarı yeni vergi dövrünün əvvəlindən və vergilər və ödənişlər haqqında qanunvericilik normaları dəyişdirildiyi andan daha əvvəl

dəyişildikdən sonra qəbul edilir. Vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətindəki dəyişikliklər də təşkilat rəhbərinin əmri (qərarı) ilə təsdiqlənməlidir.

Vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasəti həm ayrıca təsdiq edilmiş sənəd şəklində, həm də müəssisənin ümumi uçot siyasətinin həm mühasibat uçotu üçün, həm də vergi məqsədləri üçün qəbul edilmiş bir hissəsi şəklində formalaşdırıla bilər. Ayrı bir müddəə qəbul etmə öhdəliyi vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənmədiyi üçün ticarət və iaşə təşkilatları təsdiqi prosedurunun müstəqil olaraq seçə bilərlər (Səbzəliyev S.M. 2014).

Vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətinin qurulmasına gəldikdə, vergi və ya digər orqanlardan heç bir tövsiyə yoxdur. Bu sənəddə əks olunmalı olan yalnız vergi qanunvericiliyinin (gəlir vergisi və ƏDV ilə bağlı) müəyyən müddəaları mövcuddur.

Vergi uçotunun məqsədi vergi ödəyicisi tərəfindən həyata keçirilən təsərrüfat əməliyyatlarının vergi məqsədləri üçün mühasibat qaydaları haqqında tam və etibarlı məlumatların formalaşdırılmasıdır. Vergi uçotunun əsas prinsipləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

- vergi uçotu vergi ödəyicisi tərəfindən müstəqil şəkildə təşkil olunur;
- bir vergi dövründən digərinə ardıcıl olaraq tətbiq olunur.

Müəssisədə vergi uçotunun təşkili bu mühasibat uçotunun aparılması və vergi məqsədləri üçün təşkilatın uçot siyasəti qaydasında müəyyənləşdirilməsi prosedurunun hazırlanması ilə başlamalıdır.

Vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasəti, vergi bəyannaməsində bir təşkilatın qazancı barədə etibarlı məlumat əldə etmək üçün əmlak, iş əməliyyatları, gəlir və xərclərin vergi uçotunun aparılması üçün bir sıra metodlardır. Mühasibat siyasəti, gəlir vergisi üçün vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi, əmlakın qiymətləndirilməsi, büdcəyə vergi öhdəliklərinin formalaşması, zərərlərin vergi dövrləri arasında bölüşdürülməsi, vergi hesabatlarının formalaşdırılması məsələlərinin həllində təşkilatın yanaşmalarını açıqlamalıdır (Пономарев А.И. 2011).

Vergi uçotunun metodoloji və təşkilati kateqoriya kimi ətraflı tənzimlənməsi vergi qanunvericiliyində həyata keçirilir. Müəssisədə vergi uçotunun təşkili üçün vahid tövsiyələrin istifadəsi çox çətinidir. Bunun səbəbi, istehsal və satışın quruluşu və həcmi, tətbiq olunan vergi sistemi, sənaye mənsubiyyəti, xarici və daxili məlumat istifadəçilərinin mövcudluğu ilə müəssisənin fəaliyyət sahəsidir; avtomatlaşdırma dərəcəsi və struktur bölmələri arasındakı məlumat axınlarının həcmi, mühasibat sisteminin vəziyyəti, daxili və xarici nəzarət və fəaliyyətinin digər amilləri.

Bununla birlikdə, vergi uçotunun təşkili və aparılması üçün əksər vergi ödəyiciləri üçün məqbul olan ən ümumi yanaşmaları formalaşdırmaq mümkündür. Vergi uçotuna ilk yanaşma mühasibatla maksimum yaxınlaşma (inteqrasiya) təmin edir. Bu seçimdə vergi uçotu reyestrləri reyestrlər və ilkin mühasibat sənədləri əsasında qurulduğundan vergi uçotu mühasibat xidmətinin işçiləri tərəfindən aparılır.

Birinci metod vergi uçotunun mühasibat uçotu əsasında təşkilinə əsaslanır. Vergi məqsədləri üçün obyektlərin və təsərrüfat əməliyyatlarının qruplaşdırılması və uçotu qaydası onların qruplaşdırılması və mühasibat uçotunda əks olunması qaydasına uyğundursa, mühasibat reyestrləri vergi uçotu reyestrləri kimi elan edilə bilər. Mühasibat və vergi uçotunun bu yaxınlaşma yolu gəlir vergisini ən aşağı xərcə hesablamağa və uçotu normativ tələblərə uyğun təşkil etməyə imkan verir.

Maliyyə və kombinə edilmiş reyestrlərlə yanaşı analitik vergi uçotu reyestrlərindən istifadə etmək zərurəti yaranarsa, vergi uçotunun birinci metodu əsaslandırılır - vergi uçotu məlumatları mühasibat hesablarında aparılır. Bu sxem mühasibat məlumatlarının istifadəsini maksimum dərəcədə artırmağa və mühasibat uçotunun vergi və maliyyə alt sistemlərini bir-birinə yaxınlaşdırmağa imkan verir. Analitik vergi reyestrlərinə ilkin mühasibat sənədlərinin məlumatlarının birləşdirildiyi toplanılan hesabatlar, transkriptlər, xüsusi hesablamalar və təyinatı üzrə oxşar digər sənədlər daxildir. Bunlar mühasibat uçotu üçün qəbul edilmiş ilkin sənədlərdə və mühasibat hesabatlarında və mühasibat və vergi uçotunun birləşdirilmiş reyestrlərində yaradılan analitik məlumatların sistemləşdirilməsi və toplanması üçün nəzərdə

tutulmuşdur. Analitik vergi uçotu registrlərinin məlumatlarına əsasən vergi bazası hesablanır. Bu halda məlumatların analitik uçotu vergi ödəyicisi tərəfindən müstəqil şəkildə təşkil olunmalı və vergi bazasının formalaşdırılması qaydası tam açıqlanmalıdır.

Vergi uçotuna ikinci yanaşma, vergi siyasətinin formalaşdırılması (vergi optimallaşdırılması) və vergi orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət də daxil olmaqla, müəssisədəki bütün vergitutma məsələləri ilə məşğul olan xüsusi bir xidmətin təşkil olunmasının zəruriliyini təmin edir.

İkinci metod, gəlir vergisinin hesablanması üçün vergi tutulan bazanı müəyyənləşdirmək üçün məlumatların toplanması yalnız vergi dəftərlərindən istifadə edilərkən paralel mühasibatlığa əsaslanır.

Bu metodun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, vergi bazasının formalaşdırılması üçün məlumatlar birbaşa vergi reyestrlərindən gəlir və bu da birbaşa mühasibat sənədlərindən formalaşır. Bu seçimdə mühasibat uçotunun maliyyə və vergi komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsi minimuma endirilir, yalnız ilkin sənədlərin məlumatları mühasibat alt sistemləri üçün ümumi sənədlərdir. Lakin bu yol mühasibat işinin təkrarlanmasına, mühasibat sənədlərinin həcminin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına, daha çox kadr sayına gətirib çıxarır (Сибиряткина И.В. 2010: с.299).

Vergi uçotunun mühasibat uçotu çərçivəsində aparılmasının ikinci metodu yalnız mühasibat və vergi uçotu üçün birləşmiş kitablar yaradıldıqda mümkündür. Bu cür birləşdirilmiş mühasibat uçotu kitabları vergi məqsədləri üçün zəruri məlumatlarla tamamlanmış onsuz da mövcud mühasibat kitablarıdır. Gələcəkdə bu cür qeydlər dəsti müəyyən bir vergi ödəyicisi təşkilatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vergiyə cəlb olunan mənfəət hesablanarkən təşkilatın gəlir və xərclərini müəyyənləşdirmək üçün sistemləşdirilməsini tələb edir.

Bu seçimin vergi uçotu üçün üstünlüyü, mühasibat işinin nisbətən az olmasıdır. Lakin tətbiqi yalnız mühasibat və vergi uçotunda məlumatların qruplaşdırılması metodları oxşar olduqda mümkündür. Vergi və maliyyə uçotunda amortizasiyanın

hesablanması metodları fərqlənirsə, birləşdirilmiş dəftərlərin istifadəsi praktik deyil. Axı amortizasiyanın hesablanması metodu birbaşa əmlak vergisi və korporativ mənfəət vergisinin məbləğini təsir edir (Сибиряткина И.В. 2010: с.302).

Üçüncü yanaşma, vergi uçotunun bir təşkilata mühasibat qanunvericiliyindən daha çox sərbəstlik verən vergi qanunvericiliyi qaydalarına uyğun aparılmasıdır. Təşkilat vergi uçotu sistemini müstəqil şəkildə yaradır. Ümumiyyətlə vergi uçotu maraqları baxımından vergi uçotu qeydlərinin sadə mühasibat qaydalarına uyğun aparıldığı analitik vergi uçotu registrlərindən istifadə olunur.

Mövcud qanunvericiliklə əlaqəli olaraq orta və iri müəssisələrdə müstəqil, mühasibatdan, vergi uçotundan təşkili problemlidir. Vergi uçotunun təşkili üçün bu yanaşma ilə, xüsusi struktur bölmələri yaratmaq və idarəetmə sahəsində vergi uçotu sahəsində hələ də təlim və təlim alması lazım olan mütəxəssisləri cəlb etmək lazımdır. Bu strukturda tamamilə yeni iş axını cədvəli, ilkin sənədlərin işlənməsi və saxlanması üçün yeni bir prosedur və bu cür vergi uçotunun təşkili üçün digər yeni yanaşmalar olmalıdır. Bir müəssisədə vergi uçotu üçün yeni strukturların yaradılması ilə bağlı bütün məsələlər qaçılmaz olaraq bu məsələnin maliyyə tərəfini təsir edir, yəni, vergi qanunvericiliyi qaydalarına uyğun olaraq vergi uçotunun təşkili üçün maliyyə investisiyaları tələb edir.

Buna görə də, vergi uçotu metodunu seçərkən sadalanan bütün müsbət və mənfi cəhətlərə əsaslanaraq, bir müəssisə vergi uçotunun məqsədini - vergilər üçün vergi bazasının düzgün formalaşdırılması, lazımı vergi hesabatlarının yaradılması, büdcəyə vergi ödəmələrinin sisteməlik olaraq çıxılması barədə xatırlamalıdır. Bu yanaşmanın vergi uçotunun təşkilində həyata keçirilməsi müəssisənin sabit fəaliyyəti və dövlətin iqtisadi inkişafı və böyüməsi üçün vacibdir.

Vergi uçotunun təşkili üçün məsul vəzifəli şəxslərin qarşısında duran əsas hədəflərdən biri də məhsulların birbaşa istehsalında, işlərin yerinə yetirilməsində, xidmətlərin göstərilməsində istifadə olunan əmlak kateqoriyalarının, habelə əmək haqqı təşkilatın birbaşa xərclərinə daxil edilməli olan işçilərin kateqoriyasının dəqiq

müəyyənləşdirilməsidir. Səhv olarsa, vergi bazasını və büdcəyə borclarımızı qaçılmaz olaraq yenidən hesablayacağıq. Hazır məhsul satışından, yerinə yetirilmiş işdən və ya göstərilən xidmətdən və bitməmiş iş həcmindən asılı olmayaraq, birbaşa xərclər kimi təsnifləşdirilməli olan xərclərin dolayı xərclərin tərkibinə daxil edilərək vergi bazasının azaldılması üçün silinməsi halında bazanın aşağı salınması baş verə bilər.

Hesabat və ya vergi dövründə çəkilən birbaşa xərclərin miqdarı, bitməmiş istehsal balansına ayrılan birbaşa xərclər məbləğləri istisna olmaqla, hesabat (vergi) dövrünün satışından gəliri də azaldır. Hal-hazırda vergi uçotu formasının seçilməsinə dair bir çox fikir var; ümumilikdə aşağıdakı bir neçə istiqamətdə ümumiləşdirilə bilər (КОВАЛЕВ В.В., БОЛКОВА О.Н. 2017).

1. Vergi uçotu sistemi bir sıra aralıq hesablaşma reyestrlərinin qurulmasına əsaslanır. Bu reyestrlər vergi ödəyicisinin vergi bazasının formalaşdırılması üçün tələb olunan aralıq göstəricilərin hesablamalarını aparması qaydası barədə məlumatları əks etdirmək və saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, aralıq göstəricilər, bəyannamədəki müvafiq ayrı sətirlərin göstərilmədiyi göstəricilər kimi başa düşülür, yəni onların dəyərləri hesabat məlumatlarının formalaşmasında iştirak etsə də, xüsusi hesablamalarla və ya ümumiləşdirici göstəricinin bir hissəsi kimi tam olaraq deyil. Vergi uçotu sisteminin qurulması bahalı və intellektual cəhətdən geniş bir işdir. Hər bir mühasib yeni vergi uçotu sistemini tətbiq etmək üçün lazımi keyfiyyətlərə malik deyil. Vergi ödəyicilərinə çatdırılan təşkilatlar, vergi uçotu reyestrləri üçün vergi uçotunun aparılması qaydası hazırlanmışdır. Bunlar istəsələr istifadə edə bilən müəssisələr üçün tövsiyə formalarıdır.

Belə bir texnikanın istifadəsi hazırda ən realdır. Vergitutma obyektini ayrı-ayrı mühasibat uçotu məlumatları əsasında mühasibat uçotunun fərdi seçmə məlumatları əsasında qeyri-sistemli bir şəkildə, yəni paralel mühasibat sistemi yaratmadan müəyyənləşdirməyə imkan verir. Eyni zamanda, digər metodlarla müqayisədə mühasibat işlərinin ümumi həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalır, çünki hesablamaların əhəmiyyətli bir hissəsi üçün yekun göstəricilər artıq maliyyə uçotunda aparılmışdır və

vergi uçotu üçün yenidən hesablanmanı tələb etmir. Beləliklə, eyni mühasibat əməliyyatlarının lazımsız təkrarlanması yoxdur. Eyni zamanda, əsas problem mühasibat standartlarına və Vergi Məcəlləsinə dair tələblərin üst-üstə düşmədiyi mühasibat uçotu obyektləri haqqında lazımi vergi məlumatlarının əldə edilməsidir.

2. Gəlir və xərclər kitabı üzrə “gəlir-xərc” prinsipi ilə vergi uçotunun təşkili (indi istifadə olunan sadələşdirilmiş uçot sisteminə bənzər). Bu metod, əməliyyat sayının az olduğu və gəlir və xərcləri nağd əsasda təyin edəcək kiçik təşkilatlar üçün optimaldır. Bununla birlikdə, öyrənilən xüsusiyyətləri olan təşkilatlarda, əksər hallarda, bu sistemin istifadəsi mümkün deyil, çünki onlar, bir qayda olaraq, gəlir və xərclərin uçot metodundan istifadə etməyə icazə verilən vergi ödəyiciləri qrupuna aid deyillər.

3. Vergi uçotu sistemi qurarkən, “vergi hesabı planı” ndan və “vergi” qeydlərinin inkişafından istifadə edərək ikiqat giriş prinsipindən istifadə edin. Bu metod vergi uçotunun muxtar versiyasıdır, çox zəhmətlidir, çünki bu halda vergi uçotu ənənəvi mühasibatlıqdan tamamilə ayrılır.

4. Dördüncü yol, mühasibat hesablarında subhesablarda aparılan gəlir və xərclərin analitik uçotu prosedurunu yenidən nəzərdən keçirərək vergi uçotu üçün mövcud Hesablama Planını uyğunlaşdırmaq və həm Mühasibat, həm də vergi uçotunu bir Hesab Planında aparmaqdır. Bunun səbəbi dövlət tərəfindən maliyyə uçotunun normativ tənzimlənməsinin olmasıdır və idarəetmə uçotu qanunvericilik ilə tənzimlənmədiyi üçün diqqətə layiq olan mühasibat elementi kimi qəbul edilir.

Bu seçimin bir hissəsi olaraq mütəxəssislər analitik cədvəllərdən, aralıq vergi hesablama cədvəllərindən və əsas cədvəllərdən ibarət olacaq bir vergi uçotu sistemini təşkil etməyi təklif edirlər. Vergi uçotunun analitik cədvəlləri ilkin mühasibat sənədləri və ya xərc elementləri üzrə cədvəllərə qruplaşdırılmış mühasibat məlumatlarıdır. Beləliklə, maddi xərclər üçün vergi uçotu ilkin mühasibat sənədləri əsasında doldurulmuş analitik cədvəl şəklində təqdim olunur.

Vergi uçotunun analitik cədvəlləri əsasında vergi hesabatlarının yekun məlumatlarını formalaşdırmağa xidmət edən vergi uçotunun xülasə cədvəlləri tərtib

olunur. Eyni zamanda, vergi uçotu reyestrlərinin sayı Vergi Mühasibat Sistemində olduğu qədər çoxdur, bu da onların orta və iri müəssisələrdə istifadəsi imkanlarını istisna edir.

İlkin sənədlərin mühasibat və vergi məqsədləri üçün eyni vaxtda istifadəsi, prinsipcə, mümkündür, amma praktikada çətin ki, reallaşsın. Bu, mühasibat əməliyyatlarının sənədli qeydiyyatının yalnız mühasibat tənzimləmə sisteminin sənədləri ilə deyil, həm də mövcud qanunvericiliklə kifayət qədər ciddi şəkildə tənzimlənməsidir. Kassa əməliyyatlarının nəzərə alındığı iş yerində vergi uçotu təşkil edilərkən ilkin mühasibat sənədlərinin məlumatlarının vergi uçotunun məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq yenidən uçota alınması və mühasibat şəhadətnaməsi şəklində uçota alınması daha rasionaldır (bu ya kassir özü, ya da başqa bir işçi ola bilər), mühasibat nəzarəti obyektləri üzrə mühasibat hesabatlarının tərtib edilməsi məsləhətdir.

5. Güzəştli seçim. Bu, əlavə olaraq təqdim edilmiş balansdankənar “vergi” hesablarının mühasibat uçotu planına daxilolma və xərclərin uçotunun aparılması üçün vergi uçotu üçün istifadədən ibarətdir. Bu hesablar üzrə dövriyyələr və qalıqlar mühasibat reyestrlərində və maliyyə hesabatlarında əks olunmayacaqdır. Bu vəziyyətdə mühasibat eyni zamanda mühasibat uçotunda hər hansı bir əməliyyat apararkən vergi hesabının müvafiq subhesabında bir qeyd edə biləcəkdir. Mühasibat proqramından istifadə edərək kompüterdə qeyd aparan mühasiblər üçün əlverişli olacaqdır. Bəzi ticarət əməliyyatlarının aparılması üçün alqoritmə vergi uçotu hesabları üçün əlavə qeydlər əlavə etməli və eyni əməliyyatların uçotu və vergi uçotunun müxtəlif yollarla aparıldığı hallarda yeni alqoritmlər tərtib etməlidirlər.

Tipik ticari əməliyyatların mühasibat uçotu sxemində vergi hesablarındakı məlumatları əks etdirən yazılara əlavə edilir və hər iki mühasibat növündə müəyyən bir əməliyyatı əks etdirmə prinsiplərinin eyni olmadığı hallar üçün yeni alqoritmlər qurulur. Analitik reyestrlər vergi uçotu hesablarında toplanmış məlumatlar əsasında tərtib olunur. Hər bir qeydiyyat, müəyyən bir vergi hesabında əks olunan məlumatları

ehtiva edən bir hesabatdır. Reyestrlərin tərkibi korporativ mənfəət vergisi bəyannaməsində və tətbiqetmələrində məlumatların uyğun təqdimat formalarına yönəldilmişdir.

Vergi hesablarında yazılar mühasibat uçotu planının balansdankənar hesabları üçün nəzərdə tutulmuş qaydalara əsasən aparılır. Bu hesablar üzrə dövriyyələr və qalıqlar mühasibat reyestrlərində və maliyyə hesabatlarında əks olunmur. Bu vəziyyətdə mühasibat mühasibat uçotunda hər hansı bir əməliyyat həyata keçirərkən eyni zamanda vergi hesabının müvafiq subhesabında bir qeyd edə bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, vergi uçotunun bu versiyası əməliyyatların vergi hesablarına ikiqat daxil edilməsinə əsaslanır, baxmayaraq ki, inkişaf etdiricilər bunu sözlə inkar edirlər. Qanunvericilik vergi uçotu məqsədləri üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi üçün müxtəlif variantları da təmin edir. Vergi ödəyicisi vergi bəyannaməsinin yaradılması sxemlərindən birini seçə bilər.

Vergi hesabatlarının formalaşdırılmasında maliyyə və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsi variantlarını daha ətraflı nəzərdən keçirək.

Birinci variantın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, vergi bazasının formalaşdırılması üçün məlumatlar birbaşa vergi reyestrlərindən gəlir və bu da birbaşa mühasibat sənədlərindən formalaşır. Bu seçimdə mühasibat uçotunun maliyyə və vergi komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsi minimuma endirilir, yalnız ilkin sənədin məlumatları mühasibat alt sistemləri üçün ümumi sənədlərdir. Bu sxemin dezavantajı, mühasibat sənədlərinin həcmində əhəmiyyətli dərəcədə artım ilə daha çox sayda əlavə kadrın cəlb edilməsi ilə əlaqəli digər variantlarla müqayisədə yüksək qiymətdir (ПАНКОВ Д.А. 2018).

İkinci variantın üstünlüyü, mühasibat işinin nisbətən az olmasıdır. Bununla birlikdə, maliyyə və vergi uçotunda məlumatların qruplaşdırılmasına oxşar metodlar tətbiq edildikdə, fərqli mühasibat qaydaları ilə birləşdirilmiş dəftərlər istifadə edilə bilər. Məsələn, bir təşkilat vergi və maliyyə uçotunda amortizasiya hesablamaq üçün

fərqli metodlardan istifadə etdikdə, birləşmiş kitabların istifadəsi praktik deyil (Шеремет А.Д., Негашев Е.Ф. 2019).

Fərqli mühasibat qaydaları ilə maliyyə və kombinə edilmiş kitablarla yanaşı analitik vergi dəftərlərindən də istifadə etmək arzu edilir. Bu sxem maliyyə mühasibat məlumatlarının istifadəsini maksimum dərəcədə artırmağa imkan verir və mühasibat uçotunun vergi və maliyyə alt sistemlərini birləşdirir.

Kombinə edilmiş vergi və maliyyə uçotu registrlərinin inkişafı mövcud reyestrlərin lazımi təfərrüatları ilə əlavə edilməsini nəzərdə tutur. Gələcəkdə bu cür qeydlər dəsti, müəyyən bir vergi ödəyicisi təşkilatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vergiyə cəlb olunan mənfəət hesablanarkən bir təşkilatın gəlir və xərclərini müəyyənləşdirmək üçün sistemləşdirilməsini tələb edir.

Mühasibat uçotu sistemi ilə vergitutma arasındakı qarşılıqlı əlaqə problemini dinamik olaraq nəzərdən keçirərək onların birgəyaşayış modellərinin qurulmasında yerli təcrübəni qiymətləndirərək, mühasibat vergi sisteminin inkişafının milli konsepsiyasının aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanmalı olduğu qənaətinə gələ bilərik.

Mühasibat və vergi sistemlərinin vəhdət prinsipi bazar iqtisadiyyatına cavab verən mühasibat sisteminin yaradılmasıdır. Maliyyə hesabatları istifadəçilərinin geniş bir hissəsi tərəfindən müvafiq faiz formalaşdırılarkən, dövlət mühasibat qaydalarının prioritetinə əsaslanaraq, vergitutma maraqlarını ağılabatan məhdudiyətlərə uyğunlaşdırmalıdır. Vergi məbləğlərinin hesablanması və ümumiyyətlə vergi münasibətlərinin sənədləşdirilməsi metodologiyası əksinə deyil, klassik mühasibatlığın əsaslarından irəli gəlməlidir. Mühasibat uçotu ilə vergitutma arasındakı əlaqənin bir modelinin qurulması, vergi öhdəliklərinə dair məlumatların mühasibat uçotunda toplanması və ümumiləşdirilməsi, habelə hesabatda əks olunması prosesində ardıcılığını tələb edir. Bir tərəfdən mühasibat uçotunun bütövlüyünü pozmayacaq, digər tərəfdən vergilər üçün zəruri olan məlumatların sistemik şəkildə formalaşmasına səbəb olan mühasibat uçotu hesablarına dair məlumatları əks etdirən bir sxemə əsaslanmalıdır. Bu, mühasibat uçotunun əsas məqsədlərindən birinin həyata keçirilməsinə imkan

verəcəkdir - bütün maraqlı istifadəçilər qruplarını qrupların hər birinin maraqları və məqsədləri üçün daha çox işlənmə və şərh üçün kifayət edən məlumatlarla təmin etmək. Mövcud vergi uçotu sistemi gəlir və xərclərin ayrı-ayrı elementlərinin və maddələrinin vergi tutulan mənfəətin mühasibat uçotundan kənarlaşma məbləğinə təsirini qiymətləndirməyə imkan vermir. Vergi və mühasibat mənfəəti arasında əlaqə qura bilməməsi investora vergi komponentinin təşkilatın maliyyə nəticəsinə təsirini qiymətləndirməyə imkan vermir. Üstəlik, vergi bazasının ölçüsünə təsir edən amilləri bilmədən, təşkilatın maliyyə nəticələrindən kənarlaşmalarını təyin etmədən mövcud vergi sistemini təhlil etmək və daha da yaxşılaşdırmaq üçün tələb etdiyi dəyişiklikləri müəyyən etmək mümkün deyil.

Mühasibat sisteminin şəffaflığı, vergi mühasibatlığının müasir formada müəssisələrdə mühasibat sistemlərinin çətinləşməsinə səbəb olduğunu düşünür. Təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrini hesablamaq üçün mövcud vergi metodologiyası vergi öhdəliklərinin hesablanması üçün daha mürəkkəb bir prosedura səbəb olur. Əlavə mühasibat prosedurlarının meydana çıxması vergi ödəyicilərindən işçi sayını və əmək xərclərini artırmağı tələb edir.

Sonda, mövcud vergi uçotu sisteminin mühasibat standartları ilə müqayisə olunmasına və davamlılığına nail olmaq üçün islahatların aparılmasının vacibliyini bir daha vurğulamaq istərdik.

1.2. Təşkilatlardan ödənilən vergilərin mahiyyəti və növləri

Vergi sosial həyatın bir elementidir. Verginin ilk qeydinə qədim mütəfəkkirlərin fəlsəfi traktatlarında rast gəlirik. Deduksiya və induksiya metodlarından istifadə edərək qədim filosofların mülahizələrindən başlayaraq “vergi” anlayışının müasir məzmununa yaxınlaşmaq olar. Bəşər sivilizasiyasının başlanğıcında filosoflar, bildikləri vergi formalarının barbar olmasına baxmayaraq vergini ictimai zəruri və faydalı bir fenomen kimi şərh etdilər: müharibə kubokları, kölə əməyindən istifadə, qurban vermək və s. “Vergi” konsepsiyasının dərin mənası dəyişməz qaldı - cəmiyyət üçün zəruri olan fərdi gəlirin (sərvətin) bir hissəsinin sosiallaşması prosesinə vasitəçilik etmək. Vergiyə

ehtiyacın belə qəbul edilməsi, iqtisadi düşüncə klassiklərinin 300 ildən çox əvvəl vergitutmanın təməl prinsiplərini və vergini “qurban”, “kənüllü olaraq verilən borclar”, “sığorta haqqı”, “dövlət xidmətləri üçün ödəniş” və s. kimi formalaşdırmağa imkan verdi (Макарьева В.И. 2018).

Cəmiyyətin həyatı dəstəkləyən proseslərdən biri kimi verginin fəlsəfi mənası əsasında iqtisadi nəzəriyyənin xüsusi sahəsi - vergi elmi inkişaf etmişdir. Alimlər sisteməlik dizaynını klassik siyasi iqtisad nəzəriyyələrinin çiçəklənməsi, əmtəə-pul münasibətlərinin geniş inkişafı və bir çox ölkədə dövlətçilik əsaslarının möhkəmlənməsi ilə əlaqələndirirlər. O vaxtdan bəri iqtisadçılar vergiyə genişləndirilmiş təkrar istehsalın ayrılmaz bir elementi və iqtisadi potensialın artım amili kimi baxırdılar.

Müasir vergi qanunvericiliyi “vergi”, “rüsüm”, “yığım” və digər ödənişləri yalnız büdcə gəlirlərini təmin etmək vasitəsi kimi şərh edir. Bu anlayışlar, qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada və şərtlər daxilində ödəyicilər tərəfindən verilmiş müvafiq səviyyədəki büdcəyə məcburi töhfə və bütün səviyyələrdə büdcənin gəlir hissəsinin təmin edilməsində, iqtisadi və sosial inkişafın milli və bələdiyyə problemlərinin həllində fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə iştirakının bir forması kimi müəyyən edilir. ... Verginin bu təfsiri praktikada “vergi” obyektiv kateqoriyasından istifadə olunduğu görünən formalarının mahiyyətini xarakterizə edir (Kəlbəyev V.A. 2014).

Verginin yalnız görünən forma baxımından təfsiri vergi hüquq münasibətlərinin sərhədlərinin geniş və çox vaxt sərbəst müəyyənləşdirilməsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Vergilər, təkrar istehsalın real imkanları və sosial ehtiyaclar nəzərə alınmadan mövcud dövlət xərclərinə uyğunlaşdırılır. Vergi formalarının təkamülü, bu cür vergi strukturlarının əksər hallarda iqtisadiyyatın inkişafını dayandırdığını və sosial zəruri ehtiyacların ödənilməsinə kömək etmədiyini təsdiqlədi. Odur ki, “vergi” və “vergitutma” kateqoriyalarına dair nəzəri və metodoloji biliklər çox vacibdir və bu müddət ərzində müəyyən dərəcədə konkret formaları mücərrəd edirik. Şüur bir

kateqoriya quraraq fenomenlərin və ya proseslərin mövcudluğu üçün potensial olaraq ideal bir maddə yaradır. Vergi və vergitutmanın obyektiv iqtisadi kateqoriyalar kimi nəzərdən keçirilməsi vergi sistemi ilə real iqtisadi əsasların qarşılıqlı asılılığı və qarşılıqlı təsirinin axtarışını nəzərdə tutur. Bu, vergi metodologiyasında əsas bir məsələdir. Vergi sisteminin milli zənginliyin artmasına kömək edən amilə çevrilməsi üçün vaxt çərçivəsi onun qərarından asılıdır. Yuxarıda deyilənlərin hamısı xalis elm nöqtəyi-nəzərindən vergi fəlsəfəsi ilə vergi metodologiyası arasında fərq qoyulmasının lazım olduğunu düşünməyə əsas verir.

Verginin ikili təbiəti barədə müddəanın vacibliyini başa düşmək, bütün vergi sisteminin təhlilinə düzgün yanaşmaqdır. Bu müddəa, hər hansı bir iqtisadi kateqoriyaya eyni dərəcədə aiddir, əgər şüur tərəfindən məkandan və zamandan asılı olmayaraq bəşəriyyətin həyat dövründə mövcud olan hər hansı bir ictimai prosesi və ya hadisəni dərk etmək üçün qurulursa. Yeni bir inkişaf səviyyəsinin yeni obyektiv prosesləri və ya hadisələri meydana gətirdiyi başqa bir məsələdir, onda elmi şüur onları dərk etməyi, obyektiv həqiqiliyi təsbit etməyi və ya bu və ya digər konsepsiya ilə rəsmiləşdirməyi öz üzərinə götürür. İqtisadi kateqoriyanın əsl həqiqiliyi təcrübə ilə təsdiqlənir və ya inkar olunur.

Nəzəri mənada vergilər həm də iqtisadi bir kateqoriyadır, lakin “vergi” iqtisadi kateqoriyasına görə xüsusi olan bir kateqoriyadır. “Vergi” kateqoriyası, onun vasitəçiliyi ilə yenidən bölüşdürmə münasibətlərinin cəmi barədə fikir verir. Eyni zamanda, bu iqtisadi kateqoriyaların hər ikisi, onlarla əlaqəli olaraq ümumi “maliyyə” bölüşdürmə kateqoriyasına tabedir. “Vergi” və “vergitutma” kateqoriyaları əvvəlcə onların vasitəçiliyi altında olan prosesləri və hadisələri tamamilə spekulativ şəkildə qavramağa imkan verir. Sonra elmi düşüncə hər bir iqtisadi kateqoriyadan bir sıra funksional formalar vasitəsilə istifadə praktik konsepsiyasını işləyir (Kluwer W., 2018). Vergi, fərdlərin əmlakının və ya gəlirlərinin ictimailəşdirilməsi üçün cəmiyyətdəki münasibətlərin tamamilə fəlsəfi bir mənasına malikdir. Bu iqtisadi kateqoriya bizə

spekulyativ olaraq artıq gəlirləri ictimailəşdirmə ehtiyacı kimi qəbul etməyə və yenidən bölüşdürmə münasibətlərinin ümumi konturunu həyata keçirməyə imkan verir.

“Vergi” kateqoriyasından bəhs edildikdə, dəyərin, pul şəklində, hər hansı bir formadan asılı olmayaraq, onu yaradan subyektdən hökmdarın və ya dövlətin xeyrinə hərəkəti fikri ortaya çıxır. Başqa sözlə, vergidən bəhs etmək, ağılda pulun xüsusi istifadədən dövlətə keçməsi görüntüsünü doğurur. Ancaq bu açıq şəkildə bu hərəkəti idarə etmək üçün kifayət deyil. Bu hərəkətin mənasını dərinlən araşdırmalı və bunun necə və niyə baş verdiyini, harada başladığını və necə bitdiyini, hansı nəticələrə gətirib çıxardığını anlamalısınız. Bu hərəkət paylama və yenidən bölüşdürmə münasibətlərindən başqa bir şey deyil. Onlar obyektivdir, çünki həyati zərurət onları diktə edir. Məhz bu hərəkət “vergi” iqtisadi kateqoriyası və “vergi” təşkilati-iqtisadi kateqoriyası ilə təcəssüm etdirilir. Buna görə də, vergi münasibətlərinin təməl prinsiplərinin öyrənilməsinə müraciət edərək, elm çoxalma və paylanmanın dərin qanunauyğunluqlarını araşdırır. Bu vəziyyətdə, vergiyə cəlb olunması sosial baxımdan zəruri bir proses olaraq, istehsalda yaradılan dəyərin bir hissəsinin sırf ictimai məqsədlər üçün yenidən bölüşdürülməsi zamanı yaranan iqtisadi və hüquqi münasibətlərin məcmusudur. Ancaq yalnız istehsalda yaradılanı paylaya bilərsiniz. Xüsusi “vergi” və “vergitutma” kateqoriyalarını özündə birləşdirən “maliyyə” bölgüsü ümumi iqtisadi kateqoriyası elmi tərəfindən bildirilən bu qanunauyğunluqdur (Бренштайн Л.А. 2018).

Vergilər nə dərəcədə iqtisadi siyasətin aləti ola bilər? Elmi ədəbiyyatda bu mövzuda müxtəlif fikirlər bildirilir. Siyasi iqtisadiyyatın klassikləri - A.Smit və xüsusən D.Rikardo - vergilərin aktiv iqtisadi siyasət vasitəsi kimi istifadə edilməsi fikrinə ümumiyyətlə mənfi yanaşdılar. Eyni fikri bəzi yeni müəlliflər bölüşür - P.Leroy-Vollier, Sturm və s. Əksinə, A.Vagner vergi siyasətinin yalnız maliyyə deyil, həm də ictimai-siyasi hədəfləri də həyata keçirməli olduğu deyilən ictimai-siyasi nəzəriyyəni irəli sürdü. “Verginin dərhal, tamamilə maliyyə məqsədi ilə yanaşı,” A.Vagner deyir, “başqa bir məqsəd ayırmaq və təyin etmək olar: verginin köməyi ilə milli gəlirin və

milli mülkün bölgüsündə tənzimləyici bir daxiletmə həyata keçirmək, ümumiyyətlə sərbəst mübadilə şəraitində baş verən paylanma. Bütün mübahisələrə baxmayaraq nəinki bu nöqteyi-nəzərdən möhkəm riayət edirəm, hətta indi də ikinci hədəfi fərdi gəlir və əmlakın istifadəsinə tənzimləyici qaydada müdaxilənin mümkün olduğuna inandığım istiqamətdə genişləndirirəm. Göstərilən ikinci hədəfin bu quruluşundan genişləndirilmiş və ya belə adlandırmaq istəsəniz, ikinci vergi konsepsiyası, sırf maliyyə konsepsiyası ilə birlikdə ictimai-siyasi bir anlayış gəlir” (Воронов В.В., Зайнетдинов Ф.В. 2012).

Bizim üçün maraqlı olan məsələdəki fikir ayrılığı, ilk növbədə, dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsinin nə qədər uzanması məsələsindəki fikir ayrılığı ilə bağlıdır. Siyasi iqtisadiyyatın klassikləri, fərdiyyətçi nöqteyi-nəzərin tərəfdarları olmaqla, dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsinin əleyhdarları idilər. Buna görə də vergi siyasətinin vəzifələrini sırf iqtisadi funksiyalarla çətinləşdirməyin əleyhinə idilər. Əksinə, Wagner dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsinin genişlənməsinin tərəfdarıdır, bu səbəbdən vergilər, onun nöqteyi-nəzərindən, maliyyə funksiyalarından əlavə, tanınmış iqtisadi rolu da yerinə yetirməlidir.

Vergilərin kapitalist cəmiyyətdə xalqın sərvətinin bərabər olmayan paylanmasını düzəldə biləcəyi barədə Wagnerin fikri, əlbəttə ki, mübahisələrə səbəb olur. Ancaq bu vəziyyətdə bizim üçün Wagner-in bu mövqeyi vacib deyil, vacib olan verginin yalnız maliyyə aləti deyil, həm də iqtisadi həyata şüurlu və ya qəsdən təsir göstərmə vasitəsi olduğu baxımından irəli gələrək verginin funksiyalarını genişləndirməsidir.

F. Kenenin məşhur “İqtisadi Cədvəlində” göstərdiyi kimi, vergilər kapitalın təkrar istehsal prosesinə təsir edən amillərdən biridir. F. Keneyə görə, düzgün təşkil edilmiş vergi torpaqdan alınan xalis məhsul hesabına alınmalı və üç mülkiyyətçi arasında bölüşdürülməlidir: dövlət, torpaq mülkiyyətçiləri və onda bir hissə almaq hüququ olan şəxslər. Ancaq vergi heç bir halda çoxalma xərclərinə düşməməlidir, çünki bu halda fermeri, mülkiyyətçini və dövləti məhv edir və soyğunçuluq vasitəsinə çevrilir (Ходов Л.Г., Худолеев В.В. 2012: с.304).

Vergi müəssisələrin mənfəətinin yalnız müəyyən hissəsini özünə cəlb edərsə, əlbəttə ki, kapitalın təkrar istehsalına mane olmur, baxmayaraq ki, mümkün yığımdakı azalma istehsalın artımını da gecikdirəcəkdir (nəticədə işçi sinfində də əks olunmalıdır, çünki artımın qarşısını alacaq əməyə tələb). Ancaq vergi müəssisələrin bütün mənfəətlərini mənimsəyəcəksə və daha da çoxu müəssisələrin kapitalına təsir edərsə, kapitalın nəinki genişləndirilməsini, hətta sadə təkrar istehsalını da mümkünəş edəcəkdir. Və buna bənzər hallar, əgər bütün müəssisələr kütləsi ilə əlaqəli olmasa da, bəzilərinə və ya hətta bir çoxuna münasibətdə hər zaman reallıqda baş verə bilər.

Ümumi sistemə əsasən bir müəssisə aşağıdakı vergiləri ödəməlidir.

1. Gəlir vergisi. Bu faiz gəlir və xərc arasındakı fərqdən götürülmüşdür. Gəlir və xərclərin məbləği ƏDV olmadan götürülür. Maliyyələr iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı və sənədləşdirilməlidir və xərclərin siyahısı genişdir. Vergi federal büdcəyə köçürülür.

2. Əlavə dəyər vergisi. Sadələşdirilmiş ƏDV bu şəkildə hesablanır. Məsələn, vergi dərəcəsi 18% -dirsə, bütün gəlirlərə görə 18%, bütün xərclərə görə 18% hesablanır. Bu iki məbləğ arasındakı fərq büdcəyə ödənilir.

3. Sığorta haqları. Sığorta dərəcələri adətən işçinin əmək haqqına əsasən repressiv miqyasla hesablanır: əmək haqqı nə qədər çox olarsa, sığorta dərəcəsi də o qədər az olur.

4. Fiziki şəxslər gəlir vergisi. Bu, əmək haqqı fondunun ümumi məbləğindən hesablanır. Vergi, çıxılan məbləqlə bir az azaldıla bilər. Bu vergi işçinin maaşından tutulur. Vergi məbləği büdcəyə köçürülür. Vergi dərəcəsi mütərəqqi və vahid ola bilər.

5. Əmlak vergisi. Əsas fondların qalıq dəyəri üzrə ödənilir.

6. Yerli vergilər. Vergi obyektə varsa (məsələn, torpaq sahəsi) ödənilir. Belə bir vergi sistemi ilə məcburi mühasibat və vergi uçotu aparmaq lazımdır (fərqlənə bilər). Vergi yoxlaması, Sosial Sığorta Fondu, Pensiya Fondu və Statistika Komitəsi üçün kifayət qədər böyük bir hesabat dəsti nəzərdə tutulur. Bu cür mühasibatlıq xüsusi mühasibat dəstəyi tələb edir. Bunlar əlavə xərclərdir. Ancaq təşkilat zərər alarsa, gəlir

vergisi ödəmir və gələcəkdə bu zərərin nəzərə alınması mümkündür (vergi məbləğini zərərin məbləğinə endirmək lazımdır).

1.3. Bazar şəraitində mühasibat uçotu və vergiqoymada onun rolu

Müasir bazar münasibətlərinin inkişafı, büdcə xərclərinin artması dövlətlə işgüzar münasibətlər, vergi planlaşdırma, mühasibat və nəzarət vəzifələrinə yeni bir baxışın formalaşmasını zəruri edir. Belə şəraitdə, sahibkarlara büdcəyə vergi ödəmək öhdəliyini yerinə yetirmək üçün böyük məsuliyyət yüklənir. Azərbaycanın bazar münasibətlərinə keçməindən əvvəl müəssisələrdəki vergi və ödənişlərin hesablanması mühasibat qərarı ilə qəbul edildi, həm mühasibat, həm də vergi funksiyalarını tam yerinə yetirdi. Lakin bu cür funksiyaların mühasibat uçotuna qoyulması onun məqsəd və vəzifələrinə uyğun gəlmir və bu, vergi ilə mühasibat arasında ziddiyyət idi.

Vergi uçotu, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada qruplaşdırılan ilkin sənədlərdən alınan məlumatlar əsasında vergi üçün vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi sistemidir. Bir təşkilat ümumi vergi sistemini tətbiq edərsə, gəlir vergisini təyin etmək üçün vergi uçotunu aparır - vergi uçotunun əsas məqsədi budur.

Mühasibat uçotu Qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olaraq obyektlər haqqında sənədləşdirilmiş sistemləşdirilmiş məlumatların formalaşdırılması və onun

əsasında mühasibat (maliyyə) hesabatlarının hazırlanmasıdır. Mühasibat uçotunun məqsədi, təşkilatın vergi uçotu məlumatları ilə həyata keçirilə bilməyən fəaliyyətinin nəticələrini mühakimə etmək mümkün olan mühasibat (maliyyə) hesabatlarının tərtib edilməsidir. Yalnız mühasibat (maliyyə) hesabatları əsasında bir təşkilatın iqtisadi vəziyyətini qiymətləndirmək olar.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergi uçotu dövlət orqanlarına vergi ödəməsinin tamlığına və vaxtında verilməsinə nəzarət etməyə imkan verir və mühasibat uçotu, öz növbəsində, təşkilatın maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirə bilən maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi məqsədilə aparılır.

Mühasibat müəyyən olunmuş hədəflərdən asılıdır və bu asılılıq əsasən son məlumatların təqdim edilməsində özünü göstərir. Mühasibat maliyyə məlumatlarını toplamaq, ümumiləşdirmək və şərh etmək üçün bir sistemdir. Öz-özlüyündə məlumat toplama prosesi obyektivdir və böyük ölçüdə qarşıya qoyulmuş hədəflərdən çox asılıdır. Məlumatların ümumiləşdirilməsi onsuz da böyük ölçüdə qarşıya qoyulmuş hədəflərlə müəyyən edilir. Ancaq ən başlıcası, toplanmış məlumatların təfsiridir ki, bu da qarşıya qoyulmuş hədəflərdən tamamilə asılıdır və fərqli hədəflər qoymaq hallarında tamamilə fərqli ola bilər.

İki mühasibat sisteminin inkişafı tədricən vergi uçotunun mühasibat uçotu ilə getdikcə daha az ortaq qalmasına gətirib çıxardı. Mühasibat prinsiplərinin formalaşmasına köklü şəkildə fərqli hədəfləri, fərqli istifadəçiləri və fərqli yanaşmaları var. Onları tənzimləyən normalar prinsipə fərqli bir hüquqi təbiətə malikdir. Mühasibat və vergi uçotunun dərhal ayrılmadığı ümumi sahə məlumat mənbəyidir, yəni müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin faktlarıdır.

Dövlətin mühasibat uçotuna fiskal funksiyalar tətbiq etmək, onu fiskal məqsədlərə tabe etmək istəyi kifayət qədər haqlıdır, çünki dövlət orqanları vergi bazasını dəyişdirərək vergi gəlirlərini büdcəyə uyğunlaşdırmaq istəyərlər. Mühasibat bu cür dəyişikliklər üçün bir vasitə ola bilər, baxmayaraq ki, adın köməyi ilə fenomenin mahiyyətini əks etdirməyə çalışsaq, bunu mühasibat vergisi adlandırmaq düzgün olardı.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində mühasibat sistemlərinin formalaşması prosesi müxtəlif yollarla baş verdi, lakin dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində inkişaf vektoru eynidir - vahid mühasibat sistemindən ayrı mühasibat sistemlərinə keçid.

Beləliklə, belə bir bölgünün obyektiv səbəblərinin olduğunu görürük, çünki vahid bir sistem xidmət etdiyi insanların maraqlarını tam təmin edə bilmir. Həqiqətən, bir təşkilatın maliyyə vəziyyəti və maliyyə göstəriciləri haqqında daha yaxşı məlumat əldə etməyi hədəfləyən mühasibat uçotu vergi problemini həll etmir. Bu səbəbdən dünyanın müxtəlif ölkələrinin maliyyə orqanları on illərdir ki, onu “düzəltməyə”, vergi problemlərinin həllinə yönəldəcək dəyişikliklər etməyə çalışırlar.

Bu dəyişikliklərin dövlətin qanunvericilik səlahiyyətlərindən istifadə edərək tənzimləmə sistemi vasitəsilə həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Maliyyə hesabatlarının hazırlanması birbaşa dövlətin mənafeələrinə təsir göstərmir, eyni zamanda vergilərin dövlətin maraqları ilə hesablanması birbaşa əlaqəlidir. Buna görə mühasibat uçotu, ilk növbədə vergitutma baxımından normativ olaraq tənzimlənmişdir. Beləliklə, əvvəllər tənzimləmə tələbləri xaricində olan mühasibat tədricən tənzimləmə predmetinə çevrildi, lakin bu tənzimləməyə nə qədər çox məruz qaldıqda, vergi uçotu ilə bir o qədər oxşar oldu və maliyyə hesabatlarının tapşırıqlarından kənara çıxdı.

Beləliklə daha az təmin edilmiş maliyyə hesabatları istifadəçilərinin ehtiyacları, mühasibat uçotunun yalnız vergi hesabatından asılı olaraq hazırlanmasına ehtiyac yaradır. Yalnız maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına yönəlmiş dar mənada mühasibat kimi başa düşülən xüsusi bir “maliyyə uçotu” termini var idi. Vergilərdən asılı olmayan mühasibat uçotuna ehtiyac BMHS-nin yaradılmasının əsas səbəblərindən biri idi. Dövlətin investorların maraqlarını qorumaq vəzifəsi, bu cür “maliyyə” mühasibat uçotunun aparılması üçün tələblərin tənzimləyici sənədlərdə birləşdirilməsinə ehtiyac yaradır.

Bu proseslər dünyanın fərqli ölkələrində bənzər bir şəkildə baş verdi. İkincisi, mühasibat uçotu üçün vergi tənzimləyici tələbləri ilə, əvvəlcə kommertiya təşkilatlarının maliyyə vəziyyəti və maliyyə göstəriciləri barədə məlumat yaratmaq

deyil, sosialist mülkiyyətinin istifadəsinin təhlükəsizliyi və səmərəliliyinin izlənməsinə yönəlmiş Sovet mühasibat sistemi dəyişdirilmişdir. Nəticə etibarilə, Azərbaycan mühasibatlığı Qərbi ölkələri ilə eyni çətinliklərlə üzləşir, lakin mövcud Azərbaycandakı mühasibat uçotunun Qərbi ölkələrindən daha çox istiqamətli inkişaf vektorlarının daha mürəkkəb və ziddiyyətli bir birləşməsi olması ilə daha da ağırlaşır. Bu səbəbləri müəyyənləşdirmək və mühasibat islahatının gedişatına mənfi təsirlərini istisna etmək lazımdır.

Mühasibat uçotunun məqsədi təşkilatın maliyyə vəziyyəti, iqtisadi fəaliyyətinin nəticələri və təşkilatın açıq maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin məhdud bir dairəsi tərəfindən iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün uyğunlaşdırılmış tam və etibarlı məlumatların formalaşdırılmasıdır. Vergi uçotunun məqsədi vergilərin kəmiyyət parametrlərinin hesablanması üçün lazım olan göstəricilərin, habelə dövlət orqanları tərəfindən vergi inzibətçiliyi üçün zəruri olan bu parametrlərə təsir göstərən təşkilatın əməliyyatları barədə digər məlumatların formalaşdırılmasıdır. Bu formulaların müqayisəsi, iki sayının ayrılmasının obyektiv olduğunu aydın şəkildə görməyə imkan verir. Onların təsadüfləri yalnız ümumi problemlərin həlli səviyyəsində ola bilər. Azərbaycandakı vəziyyət Sovet dövründən qalan mühasibat uçotunun əmlak nəzarəti məqsədi ilə tərki edildiyi və ya maliyyə hesabatları ilə, həm də vergi məqsədləri ilə üst-üstə düşməyən bir vəziyyətlə daha da pisləşir. Dövlət statistikasının başqa bir statistik uçotun mövcudluğunu elan etməyə əsas verən tələbləri də var.

Məqsədlərdəki fərqlər iki mühasibat növünü birləşdirməyin mümkün olmadığı anlamına gəlmir, çünki mövcud olmadığı üçün ümumi məqsədlərini axtarmağa çalışmaq lazım deyil. Bu cür cəhdlər mühasibatlığın iki hədəf arasında bir istiqamətdə hərəkət etməsinə və nəticədə nə birinə, nə də digərinə nail olmasına səbəb olacaqdır. Hər iki hədəfə çatmaq üçün, ilk növbədə, hər birini aydın şəkildə görmək və yalnız fərqli olduqlarını deyil, bir sıra cəhətlərdən əksinə ola biləcəklərini aydın şəkildə anlamaq lazımdır. Ancaq bunlar ümumi problemlərin həlli ilə əldə edilə bilər və mühasibat və vergi uçotunda bu kimi ümumi problemlər çoxdur.

Mühasibat və vergi uçotu arasındakı sıx əlaqəyə işarə edən L.V.Popova onların ümumi xüsusiyyətlərini vurğulamışdır:

- 1) ilkin sənədlərə əsaslanır;
- 2) onlarda əmələ gələn məlumat, ilk növbədə xarici istifadəçilər üçün nəzərdə tutulur;
- 3) mühasibat məlumatları həmişə vergi uçotu üçün məlumat bazasıdır;
- 4) müəssisədəki mühasibat və vergi uçotu eyni mütəxəssislərin fəaliyyətinin mövzusu (Попова Л.В. 2016: с.78).

Vergi ilə mühasibat uçotunun ayrılmasının əsas səbəbi məqsədləri arasındakı köklü fərq idi. Beləliklə, I. A. Kiseleva qeyd edir: “Vergi uçotundan əvvəl bir vəzifə var - gəlir vergisinin hesablanması. Buna görə, sahiblərin sərəncamına qoya biləcəyi təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə nəticəsini əks etdirən gəlirin bir hissəsi kimi adi mənada mənfəət axtarmağa ehtiyac yoxdur və ehtiyac yoxdur. Vergi məqsədləri üçün mənfəət, bir şey xaricində heç bir iqtisadi mənə daşımayan bir dəyərdir - gəlir vergisinin hesablanması üçün əsas rolunu oynamaq” (Киселева И.А. 2015).

Normativ hüquqi aktlardan belə çıxır ki, vergi uçotunun aparılması qaydaları mühasibat uçotu prinsiplərindən xeyli fərqlənir. Vergi uçotunda ikiqat giriş sistemi mövcud deyil; bütün əməliyyatları deyil, yalnız təşkilatın gəlir və xərclərində bir dəyişikliyə səbəb ola biləcəyini nəzərə ala bilər; uçotu asanlaşdırmaq üçün hesabların kodlaşdırılması yoxdur; göstəricilərin qarşılıqlı əlaqə sistemi və göstəricilərin əmələ gəlməsinin düzgünlüyünə sistemli nəzarət yoxdur.

Öyrənilən informasiya sistemlərinin ən əhəmiyyətli əsas fərqləndirici xüsusiyyəti hesablar sisteminin məcburi istifadəsinin rədd edilməsi və vergi uçotuna ikiqat yazılmasıdır. O.M.Ostrovskinin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, vergi uçotu inkişaf etdirilərkən, mühasibat nəzəriyyəsi və metodologiyasının müddəaları nəzərə alınmamışdır ki, bunlar mahiyyət etibarilə idarəetmə funksiyalarına xasdır (ikiqat giriş metodu, balansın ümumiləşdirilməsi) və kobud səhvlərə yol verməzlər. Bu səbəbdən

vergi uçotu sistemindəki səhvlərin və sübut bazasının lokallaşdırılması problemi həll olunmayan bir problemdir (Лялина Ж.И. 2012).

Elmi ədəbiyyatın tədqiqi vergi uçotu və onun mühasibatla əlaqəsi haqqında mübahisələrin bu günə qədər davam etdiyini müəyyənləşdirməyə imkan verdi. İqtisadçıların bu mövzuda fikirlərinin təhlili mühasibat və vergi uçotu sistemləri arasındakı əlaqənin Rusiya konsepsiyasının inkişafında şərti olaraq iki istiqamət təyin etməyimizə imkan verdi. Birincinin tərəfdarları hesab edirlər ki, vergi uçotu mühasibat qaydalarına əsaslanmalıdır.

Beləliklə, E.L.Belova qeyd edir ki, mühasibat uçotundan “qoparılmış” vergi uçotunun aparılması təşkilatlarda mühasibat sisteminin həddindən artıq ağırlaşmasına və mühasibat prosedurlarının səmərəliliyinin itirilməsinə gətirib çıxarır (Белова Е.Л. 2016).

Rusiya Əməkdaşlıq Universitetinin Mühasibat kafedrasının professoru L.N.Yudina vergi uçotunun müstəqil bir mühasibat növü kimi ayrılmasının mühasibat işini çətinləşdirdiyi, mühasibat işçilərinin vergi qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etmək üçün əhəmiyyətli səylərini yönləndirdiyi barədə fikirlərini bildirir. Eyni zamanda, vergi uçotunda analitik və sintetik mühasibat məlumatlarının uzlaşdırılması, balansın ümumiləşdirilməsi və digər metodlar kimi mühasibat məlumatlarının etibarlılığına nəzarət etmək üçün belə bir mühasibat sistemi və etibarlı yolları yoxdur. Bu, gəlir və xərclər haqqında mühasibat məlumatları ilə müxtəlif manipulyasiya yolu ilə vergidən yayınma üçün əlavə imkanlar yaradır və vergi orqanlarının vergi bəyannamələrini yoxlamaq və vergi ödəmələrinin tamlığına nəzarət etmək işini çətinləşdirir (Юдина Л.Н. 2015).

V.D.Novodvorski, L.V.Popova, N.P.Kondrakov əsərlərində vahid mühasibat və vergi uçotu sisteminin yaradılmasının məqsədəuyğunluğu barədə fikirlərə sadıqdırlar.. Bu mövqə, onların təklif etdikləri vergi uçotu sisteminin milli vergi uçotu konsepsiyası əsasında qurulmalı olan prinsiplərlə təsdiqlənir:

1) dövlət mühasibat uçotu qaydalarının prioritetindən irəli gələrək, vergitutma maraqlarını əglabatan məhdudiyətlər daxilində aparmalı olduğu halda, mühasibat və vergi sistemlərinin vəhdəti prinsipi;

2) mühasibat və vergi sisteminin hüquqi qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi. Vergi qanunvericiliyi normalarının mühasibat qaydalarında və əksinə əks olunmasını təmin edir;

3) mühasibat və vergiqoyma arasındakı əlaqənin bir modelinin qurulması, məlumatların mühasibat hesablarında əks etdirilməsi sxeminə əsaslanmasını tələb edir;

4) vergi məbləğlərinin hesablanması və ümumiyyətlə vergi münasibətlərinin sənədləşdirilməsi metodologiyası əksinə deyil, klassik mühasibatlığın əsaslarından irəli gəlməlidir;

5) mühasibat və vergiqoyma sisteminin uyğunlaşdırılması prinsipi mühasibat və vergiqoyma işinin və daha da inkişaf etdirilməsinin optimallaşdırılmasını, əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasının böyük ölçüdə yuxarıdakı sistemlərin konseptual aparatının müqayisəli və homojenliyi ilə müəyyənləşdirildiyini nəzərdə tutur.

Eyni zamanda, professor L. V. Popova qeyd edir ki, vergi uçotu mühasibatdan ayrı bir şey kimi qəbul edilə bilməz, çünki aralarındakı metodoloji və sənədli əlaqə çox yaxındır. Gəlir vergisinin hesablanması üçün vergi uçotunun məqsəd və vəzifələri mühasibat uçotunun məqsəd və vəzifələrinin ayrılmaz hissəsidir və vergi uçotunun müstəqil vahid kimi ayrılması iki növ mühasibat uçotunun analitik reyestrlərində eyni məlumatların təkrarlanmasına səbəb olur (Попова Л.В. 2016).

Beləliklə, belə bir konsepsiya mühasibat sisteminin elementlərinin vergi uçotu sisteminə mümkün dəyişikliklə köçürülməsi yolu ilə yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində mühasibat növlərindən birinə çevrilir.

İki məlumat sisteminin metodoloji birliyi barədə təqdim olunan fikirlərdən fərqli olaraq, əksinə mühasibat və vergi uçotu sistemlərinin tamamilə ayrılmalı olduğuna inanan digər elm adamları da vardır.

Hal-hazırda mühasibat uçotunun hüquqi bazasında tələblərin çoxu vergi qərarları ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, Vergi Məcəlləsinin tələblərinin böyük bir hissəsi, xüsusən vergiyə cəlb olunan mənfəətin formalaşması mühasibat uçotundan götürülür və vergi məqsədinə çatmaqla əlaqəli deyil (məsələn, gəlir və xərclərin “Satışdan gələn gəlir”, “istehsal ilə əlaqəli xərclər”, “tətbiqetmə” və “satışdan kənar”).

II FƏSİL. TƏŞKİLATLARDA ƏSAS VERGİ NÖVLƏRİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu

Bir müəssisənin gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərclər arasındakı fərq korporativ mənfəətdir. Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, müəssisədən tutulan korporativ vergi “mənfəət vergisi” adlanır. Bəzən buraya gəlir vergisi də daxildir. Aydın olmalıdır ki, bütün bu şərtlər eyni vergi - mənfəət vergisi deməkdir.

Azərbaycanda müəssisələrin mənfəət vergisi dərəcəsi 20% -dir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu 20% mənfəət vergisi vergi ödəyən şirkətin xalis mənfəətindən tutulur.

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezident müəssisələr mənfəət vergisi ödəyiciləridir. Mənfəət vergisi aşağıdakı əməliyyatlara tətbiq edilir (Bağırov D.A. 2019: s.323).

a) Mənfəət, Azərbaycan Respublikasından kənar da daimi nümayəndəliklərindən əldə etdiyi gəlir, dividendlər, faizlər, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar da alınan qonorar və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş xərclər (çıxılmalar) daxil olmaqla bütün gəlirlər arasındakı fərq olaraq təyin olunur. Rezident müəssisənin yuxarıda göstərilənlərə uyğun olaraq hesablanmış mənfəəti vergiyə tabedir.

b) Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəliyi vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident müəssisə mənfəətinə, yəni daimi nümayəndəliklə əlaqədar

olaraq Vergi Məcəlləsində göstəriləyi kimi Azərbaycandakı mənbələrdən əldə etdiyi ümumi gəlirə görə bununla əlaqədar çəkilən xərclərin məbləği çıxılmaqla vergi ödəyir.

c) Qeyri-rezident müəssisənin daimi nümayəndəliyi ilə əlaqəli olmayan ümumi gəliri, əgər Vergi Məcəlləsinin 125-ci maddəsində nəzərdə tutulubsa, xərc çıxılmadan ödəmə mənbəyində vergi tutulur.

Ödəmə mənbəyində tutulan vergi vergi növü kimi Azərbaycan Vergi Məcəlləsinə daxil deyil, əksinə gəlir vergisinin ödəniş formasıdır. Qeyri-rezident hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycanda mənbədən əldə etdikləri gəlir tutulur, yəni mənbədən tutulur və rezident vergi ödəyicisi tərəfindən dövlət xəzinəsinə ödənilir. Bundan əlavə, Vergi Məcəlləsində rezident vergi ödəyicisindən Azərbaycan daxilində ödəmə aparılarkən fiziki şəxslərin gəlirlərini mənbədən çıxarmaq tələb olunduğu bəzi hallar da müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanda ödəmə mənbəyində tutulan vergilər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər (Musayev A.F., Rzayev Z.H., Süleymanov Q.S. 2018: s.211).

1. Qeyri-rezidentlərin (xarici şirkətlərin) vergilərinin tutulması: rezident vergi ödəyiciləri tərəfindən qeyri-rezidentlərin Azərbaycan mənbələrindən əldə etdikləri gəlirdən tutulması şərti ilə;

2. Azərbaycan daxilində vergi tutulması: vergi ödəyiciləri tərəfindən (vergi qeydiyyatı olmayan şəxslərin) Azərbaycandakı gəlirlərindən rezident vergi ödəyiciləri tərəfindən tutulur.

ç) Daimi qurumla əlaqəli olmayan əmlakı köçürməklə gəlir əldə edən qeyri-rezident müəssisə təqvim ili ərzində Azərbaycan mənbəyindən əldə etdiyi göstərilən ümumi gəlirdən vergi ödəyir.

Azərbaycanda mənfəət vergisi dərəcəsi 20% -dir. Şirkətin mənfəəti xərclər çıxıldıqdan sonra xalis mənfəətin yüzdə 20 nisbətində vergiyə cəlb edilir. Ümumi mənfəət vergisi dərəcəsi 20% olsa da, Vergi Məcəlləsi kiçik müəssisələr üçün müəyyən endirimlər nəzərdə tutur. Mikro müəssisələrin təşviqi səbəbindən edilən güzəştlərə görə mikro müəssisələrdən xalis gəlirə görə 5% nisbətində vergi tutulur. 10-a qədər işçisi

olan və illik dövriyyəsi 200.000 manatdan az olan müəssisələr mikro-sahibkarlıq subyektləri hesab olunur.

Azərbaycanda qeyri-rezident şirkətin daimi nümayəndəliyinə aid olmayan gəlirlərdən ödəmə mənbəyindəki xərclər çıxılmadan ödəmə mənbəyində vergi tutulur.

Gəlir əməliyyatları şirkət vergisindən azaddır:

- xeyriyyəçilik təşkilatlarının gəlirləri;
- qeyri-kommersiya təşkilatları tərəfindən alınan qrantlar, üzvlük haqları və ianələr;
- beynəlxalq, dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri;
- alınan sığorta ödənişləri (hər bir sığorta hadisəsi ilə əlaqəli zərər məbləğləri istisna olmaqla);
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün xüsusi təhsil müəssisələri daxil olmaqla təhsil müəssisələri, dividend şəklində paylanan mənfəət istisna olmaqla mənfəət vergisindən azaddır;
- vergilərin hökumət lehinə ləğvi ilə əlaqədar geri alınan gəlir vergidən azaddır;
- Neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və ayrılmasına dair müqavilələrə, ixrac boru kəmərlərinə və digər oxşar müqavilələrə uyğun olaraq hər hansı bir şəkildə əsas vəsaitlərin, daşınar əmlakın və digər əmlakın təmin edilməsi üzrə əməliyyatlar, məhsulun bölüşdürülməsində Azərbaycan Respublikasını təmsil edən tərəfə müqavilələr;
- texnoloji parkların idarəedici şirkətlərinin və ya texnoloji parkların infrastrukturunu quran və qoruyan operatorların gəlirləri;
- texnoparklarda və ya texnoparkların rezidenti olan hüquqi şəxslərdə fəaliyyətdən əldə olunan gəlir - qanunvericiliyə uyğun olaraq texnoparkda qeydiyyatda alınan hesabat ilindən 7 il ərzində;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından əldə olunan gəlir hüquqi şəxslər üçün 2024-cü il yanvarın 1-dək gəlir vergisindən azad edilir;

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin və uşaq evlərinin bu fəaliyyətlərdən əldə etdikləri gəlir - 1 yanvar 2014-cü il tarixindən başlayaraq 10 illik müddətdə;

- “Bələdiyyə ehtiyacları üçün torpaq alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hüquqi şəxslərə ödənilən kompensasiya;

- bu sənədi aldığı tarixdən investisiya təşviqi sertifikatı alan hüquqi şəxsin mənfəətinin 50% -i - 7 illik müddətdə;

- 3 ildən çox müddətə sahib olduğu səhmlərin köçürülməsindən əldə olunan gəlirin 50% -i özəl sahibkarlar və hüquqi şəxslər üçün vergidən azaddır;

- özəl sahibkarların və hüquqi şəxslərin mikro müəssisələrinin gəlirlərinin 75% -i;

- bir KOB klasterindəki bir şirkətin mənfəəti, bir KOB klasterindəki şirkətlərin reyestrinə daxil olma tarixindən başlayaraq 7 il müddətinə şirkət vergisindən azad edilir;

- KOB klasteri üzvlərinin (həm özəl sahibkarlar, həm də hüquqi şəxslər) KOB klasterindəki bir şirkətlə müqavilə əsasında alınan, əsas xərclərə xərclədikləri gəlirlərin bir hissəsi 7 il müddətinə vergidən azaddır;

- Mikro müəssisələrin və kiçik müəssisələrin (özəl sahibkarlar və hüquqi şəxslər) Start Up sertifikatını aldığı tarixdən etibarən 3 il ərzində vergidən azaddır.

Aşağıdakı müəssisələr gəlir vergisindən azaddır (Abbasov Ə.M., Sadıqov M.M. 2019: s.423).

- Əlil və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ictimai təşkilatlarına məxsus sənaye müəssisələri üçün gəlir vergisi dərəcəsi bu cür müəssisələrdə çalışanların ən azı yüzdə 50-si əlillər və ya 18 yaşınadək əlillədirsə, yüzdə 50-yə endirilməlidir.

- 1 yanvar 2019-cu ildən etibarən pərakəndə və ictimai iaşə sahəsindəki bir POS terminalı vasitəsi ilə nağdsız şəkildə əldə edilən gəlir, 3 il ərzində nağdsız gəlirin ümumi gəlirdəki payı nəzərə alınmaqla xərcləri nisbətə nəzərə alaraq 25% azalacaq;

- Səhmdarların (həm özəl sahibkarlar, həm də hüquqi şəxslər) hüquqi şəxslərindən alınan, gəlir və xərclərin rəsmi uçotunu aparan, ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatda

alınmayan və hər 12 ardıcıl ay üçün gəliri 200.000 AZN-dən çox olmayan dividendləri vergidən azad edilir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən gəlirdən aşağıdakı xərclər çıxılır:

- çıxılmayan xərclər istisna olmaqla, qanunla tənzimlənən məcburi ödənişlər daxil olmaqla bütün xərclər;

- zərərli borclar;

- ehtiyat sığorta fondlarına ayırmalar;

- tədqiqat, dizayn və tədqiqat və eksperimental tikinti işləri üçün xərclər;

- çıxılan amortizasiya məbləği;

- geoloji kəşfiyyat və təbii ehtiyatların çıxarılması üçün hazırlıq işləri üçün xərclər;

- qeyri-maddi aktivlər üzrə xərclər;

- Sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə istifadə olunan aktivlər üzrə amortizasiya xərcləri;

- Sığortalıların sığorta müqavilələri üzrə ödədikləri sığorta ödənişləri, işçilər lehinə əmlak ziyanının ödənilməsi və xarici sığortaçı ilə həyat sığortası müqavilələri istisna olmaqla gəlirdən çıxılır.

- işçilər üçün əmək haqqı kartlarının alınması üçün bank haqları və digər xərclər;

- Hüquqi və fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətində bir ildən çox istifadə edilmiş qeyri-maddi obyektlər üzrə xərcləri amortizasiya xərcləri kimi çıxılır.

- Təmir xərcləri Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 115-ci maddəsində göstərilən dərəcələrlə gəlirdən çıxılır.

Azərbaycan Vergi Məcəlləsində borclar üçün tətbiq olunan kiçik kapitallaşma ilə bağlı müəyyən qaydalar müəyyən edilmişdir.

- faizlərin tətbiq olunduğu müddətdə qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən dərc olunmuş banklararası kreditlər üzrə;

- Xarici şəxslərdən alınan borc vergi ödəyicisinin kapitalının (xalis aktivlərinin) iki qatından çox olarsa, bu artıq kredit məbləğinə ödənilən faiz gəlirdən çıxıla bilməz.

Bu maddənin müddəaları xarici banklardan və kredit təşkilatlarından alınan borclara, habelə xarici fond birjalarında dövriyyə olunan istiqrazlardan alınan kreditlərə, habelə rezident banklara və kredit təşkilatlarına şamil edilmir (Musayev A.F. 2017: s.123).

Vergi itkisi aşağıdakı hallarda köçürülür:

- şirkətin çıxılan xərcləri müəyyən bir ildəki mənfəətini üstələyirsə, bu artıq məbləğ beş ilə qədər növbəti dövrə keçir və beş il ərzində məhdudlaşdırılmadan bu gəlirlə kompensasiya olunur;

- Bir şəxsin mənfəətindən artıq çıxılan iş xərcləri digər qazanclarından çıxıla bilməz, ancaq mənfəəti əvəzləşdirmək üçün gələcək üç ilədək vergi dövrlərinə yönəldilə bilər.

İstehsal müəssisəsində mənfəət vergisi üzrə hesablaşmalar aşağıdakı şəkildə aparıla bilər. Tutaq ki, müəssisə bu il 150000 manat mənfəət qazanmışdır. Bu mənfəətə uyğun olaraq 30000 manat mənfəət vergisi hesablanmışdır.

Cədvəl 1: Əməliyyatların hesablanması

№	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	İllik mənfəətin hesablanması	601 "Satış"	801 "Ümumi mənfəət (zərər)"	150 000
2	İllik mənfəət vergisinin hesablanması	901 "Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər"	521-1 "Vergi öhdəlikləri- Mənfəət vergisi"	30 000

Mənbə: Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. 2015: s.100

Müvəqqəti vergi hesabatları cari il üçün rüblük təqdim edilməlidir. Korporativ hüquqi şəxslər büdcəyə aralıq vergi ödəmələrini hər rübdən sonrakı ayın on beşindən gec olmayaraq, hesablanmış vergilərin ən azı 75% -ini ödəməlidirlər. Bütün bu rüblük müvəqqəti gəlir vergisi ödəmələri hər il hesablanır və mənfəət vergisi bəyannaməsi illik təqdim edildikdən sonra son əvəzləşdirmə aparılır və qalan vergi ödənilir.

Aşağıdakı hallarda vergi ödəyiciləri ümumi dövriyyədən (xərclər xaric) 2 faiz sadələşdirilmiş vergi ödəyirlər (Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. 2015: s.100).

- ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan alınmayan və dövriyyəsi 12 aylıq müddət ərzində hər ay üst-üstə 200.000 manatı keçməyən vergi ödəyiciləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödəyiciləri fərdi alıcılarla (fərdi istifadə üçün alıcılarla) yanaşı ticarət təşkilatlarına və özəl sahibkarlara (ticarət məqsədi ilə alıcılara) satışı cəlb edildikdə, kommersiya məqsədli alıcılardan əldə etdikləri gəlir ümumi satışın 30 faizindən az olduğu halda, onlar da sadələşdirilmiş vergi ödəmək hüququna sahib olacaqlar.

Aşağıdakı hallarda vergi ödəyiciləri ümumi dövriyyədən (xərclər xaric) 8% sadələşdirilmiş vergi ödəməyi üstün tuta bilərlər və gəlir vergisinə və ƏDV-yə cəlb olunmurlar:

- Ardıcıl istənilən 12 aylıq dövrdə 200.000 manatdan çox dövriyyəsi olan ictimai işə müəssisələri.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri satışlarına ƏDV əlavə etməkdən azaddırlar.

2.2. Əlavə dəyər vergisinin meydana gəlməsi, hesablanması metodoloji əsasları və uçotu

Vergi problemləri daim müxtəlif dövrlərin iqtisadçılarının, filosoflarının, dövlət adamlarının düşüncələrini zəbt etmişdir. F.Aquinas (1225 və ya 1226-1274) vergiləri soyğunçuluğun qanuni forması kimi təyin etmişdir. Vergi nəzəriyyəsinin qurucularından biri A. Smith (1723-1790), onları ödəyənlər üçün vergilərin köləlik deyil, azadlıq əlaməti olduğunu söyləmişdir.

Vergi sistemi dövlətlə birlikdə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir, müasir dövlətin bir çox cəhəti qədim Romada meydana gəlmişdir. Yəni, Qədim Romada onsuz da vergilərin “toplama metodu” na görə birbaşa və dolaylı olaraq bölünməsi mövcud idi. Əlavə dəyər vergisinin yaranma və inkişaf tarixi haqqında daha ətraflı danışaq.

Roma imperiyasında birbaşa vergilərə əlavə olaraq dolaylı vergilər də mövcud idi, onlardan ən əhəmiyyətlisi bunlardır: adətən 1% nisbətində dövriyyə vergisi, 4%

nisbətində qul ticarətində xüsusi dövriyyə vergisi və kölələrin bazar dəyərinin 5%-i dərəcəsində sərbəst buraxılmasına görə vergi (Макарьева В.И. 2018).

Uzun illər dövriyyə vergisi malların qiymətlərinin dəyərlərindən kənarlaşmasına səbəb olmuş, bazar qiymətlərinin qurulmasına və təsərrüfat hesabına əlaqələrin inkişafına mane olmuşdur.

Əslində, əlavə dəyər vergisi yalnız 19-cu əsrdə tətbiq olunduğu üçün nisbətən gənc bir vergidir. Əlavə dəyər vergisinin alınması üçün xüsusi bir sxem 1954-cü ildə Fransız iqtisadçı M. Loret Fransada tərəfindən hazırlanmış, 1958-ci ildə tətbiq olunmuşdur. Eyni zamanda, əlavə dəyər ötən əsrin sonlarından bəri statistik və analitik məqsədlər üçün istifadə edilmişdir.

Əlavə dəyər vergisi dolayı vergilər qrupuna aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar əsasən maliyyə funksiyası ilə xarakterizə olunur. Onların görünüşü ümumiyyətlə xərclərin artması səbəbindən dövlətin gəlirlərə olan ehtiyacının artması ilə əlaqələndirilir. Tarixən dolayı vergilərin ilk forması müəyyən mal növlərindən tutulan aksizlər idi. Bunun əksinə olaraq, əlavə dəyər vergisi, istehlak mallarının (işlərin, xidmətlərin) vergiqoymasının geniş əhatə olunması səbəbindən universal bir aksizdir və buna görə dolayı verginin fiskal funksiyasının həyata keçirilməsində əsas vergi bu yükü daşıyır. Əlavə dəyər vergisi istehsal və paylanmanın bütün mərhələlərində tutulur.

Əlavə dəyər vergisinin meydana çıxması dövlətin malların istehsalı və dövriyyəsi (topdan və pərakəndə ticarət də daxil olmaqla) müddətinə nəzarət etməsini mümkün etdi.

Bazar iqtisadiyyatı olan xarici ölkələrdə əlavə dəyər vergisinin geniş tətbiqi, Rusiyada görünməsinin yolunu açdı. Vergi 1 yanvar 1992-ci ildə tətbiq edilmişdir. Ölkədə təxminən 70 ildir mövcud olan dövriyyə vergisini və 1990-cı ilin dekabrında tətbiq olunan satışdan “prezident” vergisini əvəz etdi. Əlavə dəyər vergisinin hər iki sələfi yalnız qiymətlər üzərində hökumətin ciddi nəzarəti altında təsirli idi. Dövriyyə vergisi əsasən möhkəm, sabit dövlət topdansatış və pərakəndə satış qiymətləri arasındakı fərq şəklində tutulurdu və müxtəlif məhsul növləri üçün dərəcəsi 20 ilə 300

arasında dəyişirdi. Satış vergisi satış faizi ilə müəyyən edilir və malların qiymətini faktiki olaraq 5% artırır (Бороненкова С.А., Маслова Л.Н., Крылов С.Н. 2018: с.444).

Artan inflyasiya səbəbindən dövriyyə vergisi həyat qabiliyyətini itirdi və satış vergisi ilə birlikdə əlavə dəyər vergisi ilə əvəz olundu. Yeni vergi əvvəlkilərlə müqayisə edilirdi. Dövlət üçün daha təsirli idi, çünki istehsal və dövriyyənin bütün mərhələlərində mal dövriyyəsi vergiyə tabe idi. Vergi bazası və dərəcələri genişləndikcə, gəlirin artacağını gözləmək olar. Əlavə dəyər vergisinin fərdi istehsalçı üçün daha az ağır olduğu da nəzərə alınmalıdır, çünki bütün dövriyyə vergiyə tabe deyil, yalnız dəyər qazanlarıdır və verginin yükü bütün dövriyyə zənciri boyunca paylana bilər. Bu, bütün bazar iştirakçıları üçün bərabərliyin əldə olunmasında mühüm amildir. Əlavə dəyər vergisinin dolayı vergitutmanın daha sadə və daha universal bir forması olduğuna da diqqət yetirmək lazımdır, çünki ölkənin bütün ödəyiciləri üçün onun yığılması üçün vahid bir mexanizm yaradılmışdır.

Beləliklə, əlavə dəyər vergisi hazırda vergi sistemlərində mühüm rol oynayır. Bu vergi xüsusilə Avropa ölkələrində geniş yayılmışdır. Xarici ölkələrdə əlavə dəyər vergisinin tətbiqi ilə bağlı uzun illərin təcrübəsi bunun ən təsirli maliyyə alətlərindən biri olduğunu göstərmişdir. Tamamilə maliyyə rolunu oynamaqla yanaşı, əlavə dəyər vergisi iqtisadiyyatı tənzimləyən bir vasitə və iqtisadi inteqrasiya mexanizminin vacib bir hissəsi kimi istifadə olunur.

Əlavə dəyər vergisi, istehsal və dövriyyənin bütün mərhələlərində yaradılan əlavə dəyərin bir hissəsinin büdcəyə çıxarılması formasıdır və satılan məhsulların, işlərin, istehsal və dövriyyə xərclərinə aid edilərək xidmətlərin dəyəri ilə maddi xərclərin dəyəri arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Əlavə dəyər vergisi dolayı vergidir. Dolayı vergilər iqtisadi təbiəti, məqsədi və yığıma metodlarına görə praktikada bir neçə mühüm xüsusiyyət əldə etmişdir. Bu vergilər bütün səviyyələrin büdcələri üçün ən sabit gəlir mənbəyidir, mühasibat uçotunda vergiyə cəlb olunan bazanın aşkar olması səbəbindən vergidən yayınmanın

qarşısını alır. Bu cür vergilər keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrin inkişafı üçün əsas iqtisadi dəstək rolunu oynayır.

Yerin və rolun qiymətləndirilməsi birmənalı deyil: təcrübəçilər bu verginin büdcə ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə təmin etdiyinə inanırlar və analitiklər onu həddən artıq maliyyə olduğuna, vergi bazası işlənməmiş və yüksək dərəcələrə görə tənqid edirlər. Əlavə dəyər vergisi, inandıqları kimi, bazara keçid mərhələsində daxili iqtisadiyyata uyğunlaşdırılmır ki, bu da vergiyə cəlb olunan bazanın formalaşmasında və hesablama texnikasında çatışmazlıqların olduğunu izah edir.

Tətbiq olunduğu andan bu günə qədər əlavə dəyər vergisi həm büdcə gəlirlərindəki pay, həm də faiz dərəcələri, ödəyicilər dairəsi, geri çəkilmə mexanizmi və fayda sistemi baxımından əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Görünən tendensiya büdcə gəlirlərindəki rolunun artmasıdır. Azərbaycan Vergi Xidmətinə görə, əlavə dəyər vergisi büdcə gəlirlərinin əsas mənbələrindən biri halına gəldi.

Beləliklə, büdcə gəlirlərindəki əlavə dəyər vergisi səviyyəsindəki dalğalanmalara baxmayaraq, bu vergi dövlət xəzinəsinin doldurulmasının əsas mənbələrindən biridir.

Azərbaycanda mühasibat uçotunun ümumi hüquqi və metodiki rəhbərliyi Azərbaycan Hökuməti və Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir (Allahverdiyev D.İ. 2015: s.231).

Birinci səviyyə Azərbaycan mühasibat uçotunun təşkili üçün vahid hüquqi və metodoloji standartlar yaradan qanunlar, Azərbaycan Prezidentinin fərmanlarıdır.

İkinci səviyyə, dövlət icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiqlənən və Azərbaycan Respublikası tərəfindən təyin olunan mühasibat qaydalarıdır.

Üçüncü səviyyə - təlimatlar, təlimatlar, tövsiyələr və digər oxşar sənədlər; federal orqanlar, nazirliklər və digər icra orqanları, birinci və ikinci səviyyəli sənədlər əsasında və hazırlanarkən mühasiblərin peşə birliyi tərəfindən hazırlanır və təsdiq olunur. Buraya təşkilatların maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinə dair hesablar planları və istifadəsi üçün təlimatlar daxildir.

Dördüncü səviyyə - müəyyən əmlak növləri, öhdəliklər və ticarət əməliyyatları kontekstində mühasibat uçotunun təşkili və aparılması üçün məcburi olan sənədlər. Buraya təşkilatların daxili istifadə üçün iş sənədləri daxildir.

Gəlir əlavə dəyər vergisi üçün vergi bazasının təyin edilməsi üçün əsasdır. Vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi üçün gəlirlərin tanınmasının düzgünlüyünü təsdiqləyən sənədlər bunlardır: mühasibat siyasətinə dair sərəncam; Forma № 2 “Mənfəət və zərər haqqında hesabat”; əsas kitab; konsolidə dövriyyə vərəqi; №1, № 2, №6, №8, №11 jurnal-orderlər; hazır məhsulların buraxılması və xidmətlərin göstərilməsi üçün ilkin sənədlər; bank çıxarışları; pul köçürmələri; görülən işlərin və göstərilən xidmətlərin aktları; işlərin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi üçün müqavilələr.

Bu sənədlər, onların məzmunu və statusu, tikinti prinsipləri və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, habelə hazırlanması və təsdiqlənməsi qaydası təşkilat rəhbəri tərəfindən müəyyən edilir.

Əlavə dəyər vergisi ilə əlaqəli mühasibat işlərini əks etdirmək üçün “Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər vergisi” hesabı və “Vergilər və haqların hesablanması” hesabı, “Əlavə dəyər vergisinin hesablanması” hesabı nəzərdə tutulur.

“Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər vergisi” hesabının debetində təşkilat tərəfindən əldə edilmiş ehtiyatlar, qeyri-maddi aktivlər və əsas vəsaitlər üzrə hesablaşmaların hesabları ilə yazışmalarda ödənilmiş (ödənməli) vergi məbləğləri əks olunur.

“Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər vergisi” hesabına yığılan əlavə dəyər vergisi məbləğlərinin silinməsi, bir qayda olaraq, bir qayda olaraq “Vergilər və rüsumların hesablanması” hesabı ilə yazışmada “Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər vergisi” hesabının kreditində əks olunur.

“Vergilər və ödənişlər üçün hesablamalar” hesabı büdcəyə töhfə verdikləri vergi bəyannamələri (hesablamalar) üzrə borcların hesabına yazılır.

“Vergilər və ödənişlər üçün hesablamalar” hesabının debetində faktiki olaraq büdcəyə köçürülmüş məbləğlər, habelə “Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər

vergisini" hesabından silinmiş əlavə dəyər vergisi məbləği əks olunur (Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev V.A. 2017: s.432).

Əldə edilmiş dəyərlər üzrə əlavə dəyər vergisinin uçotunu nəzərdən keçirək:

a) malların, işlərin, xidmətlərin alınması;

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətində təsdiq etmiş vergi ödəyiciləri üçün həm göndərmə, həm də ödəniş zamanı vergi ödəmə öhdəliyinin ortaya çıxdığı tarix, mal alarkən endirimlərin tətbiq edilməsi proseduru eynidir və bunlardan asılı deyil gəlirin müəyyənləşdirilməsi qaydası.

Nümunə 1.

"Iris" MMC 3 aprel 2020-ci ildə kiloqramını 110 manatdan 200 kiloqram, 22.000 manat məbləğində ət satın aldı. Əlavə dəyər vergisi: $22000 * 10\% / 110\% = 2000$ manat.

Məhsulların qəbulu zamanı ödəniş edilmədi.

Məhsulların göndərilməsi zamanı:

- Debet 20 Kredit 43 - 22000 manat - fakturaya görə təchizatçıdan alınır;

- Debet 22 Kredit 43 - 2000 manat - əlavə dəyər vergisi, alınan məhsullar üçün təchizatçı hesabına görə əks olunur.

Təchizatçı fakturasının ödənilməsi zamanı:

- Debet 20 Kredit 22 - 2000 manat- təchizatçı fakturası ödənilmişdir;

- Borc 43 / ƏDV Krediti 22 - 2000 manat - alınan mallar və maddi dəyərlər (iş, xidmətlər) üzrə təchizatçıya ödədiyi əlavə dəyər vergisinin bir çıxılması edildi.

b) əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi;

İstehsal fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əldə edilmiş əsas vəsaitləri və qeyri-maddi aktivləri alarkən satıcılar tərəfindən vergi ödəyicisinə təqdim olunan vergi məbləğlərinin endirimləri bu əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər qeydiyyatı alındıqdan sonra tamamilə həyata keçirilir.

Hesablar planının istifadəsinə dair göstərişlərdə 11 "Torpaq, tikili və avadanlıqlar" hesabının debetinə əsasən formalaşdırılan obyektlərin ilkin dəyərinin istifadəyə verildikdən və müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatı alındıqdan sonra 11 hesabından

101, 102, 103 hesablarının debetinə yazıldığı göstərilir. Bu anda əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin mühasibat üçün qəbul edildiyi düşünülür (Ерофеева В.А. 2019: с.234).

Əlavə dəyər vergisi ilə uçota alınan malların (işlərin, xidmətlərin) və əmlakın satışına əlavə dəyər vergisinin uçotunu nəzərdən keçirək.

Malların (işlərin, xidmətlərin) satışı. Satış gəlirlərinin bir hissəsi kimi alıcıya təqdim olunan vergi məbləği alıcılar və müştərilərlə hesablaşma hesabları ilə yazışmalarda satış hesablarına yazılır. Eyni zamanda, göstərilən vergi məbləği satış mühasibat hesablarının debeti və “Büdcə ilə hesablaşmalar” subhesabı “Əlavə dəyər vergisi üçün hesablamalar” hesabının kreditində əks olunur.

Nümunə 2.

Vergi məqsədləri üçün mühasibat siyasətində göndərmə və hesablaşma sənədləri alıcıya təqdim edildikdə vergi ödəmək öhdəliyi tarixini təsdiqləyən “Ümid” ASC, 25.000 manat məbləğində malların çatdırılmasını əvvəlcədən ödəmişdir. Əlavə dəyər vergisi məbləği 3814 manat olacaq, çünki: $25000 * 18 / 118 = 3814$ manat.

Mühasibat uçotunda belə əks olundu:

- Debet 223 Kredit 211 - 25.000 manat - mallar üçün avans ödənişi alındı;
- Debet 223 Kredit 611-9 / ƏDV - 3814 manat- büdcəyə ödəniləcək ilkin ödənişdən əlavə dəyər vergisi məbləğini əks etdirir.

Malların göndərilməsindən sonra əvvəlcədən ödəniş:

- Debet 223 / ƏDV Krediti 211 - 3814 manat - büdcədən ödənilmək şərtilə avans ödənişindən büdcəyə ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin məbləğini əks etdirir;

- Debet 211 Kredit 501 - 25.000 manat - mallar əlavə dəyər vergisi daxil olmaqla alıcıya göndərildi;

- Debet 501 Kredit 531 / ƏDV - 3814 manat - büdcəyə ödəniləcək mallar üzrə əlavə dəyər vergisi məbləği.

Digər fəaliyyət növləri üçün əlavə dəyər vergisinin uçotunu nəzərdən keçirək:

- pulsuz transfer;

Mallara köçürülmüş mülkiyyət hüquqlarının vergi bazası, görülən işlərin nəticələri, pulsuz xidmətlər göstərilməsi bazar qiymətlərinə əsasən müəyyən edilir. Bu əsasda hesablanmış əlavə dəyər vergisinin əks olunması malların göndərilməsi zamanı aparılmalıdır.

Hesablanmış əlavə dəyər vergisi məbləği, “Əlavə dəyər vergisinin hesablanması” subhesabının “Büdcə ilə hesablaşmalar” hesabının kreditindən, bağışlanan malların, işlərin, xidmətlərin dəyərini ödəyən təşkilatın öz mənbələri hesablarının debetinə aiddir (zərərlər üçün, xüsusi olaraq yaradılmış vəsaitlər, məqsədli fondlar və s. hesabına).

Debet 401 Kredit 205, 711, 201, 111, 202 və s. - mallar, məhsullar, materiallar, işlər və xidmətlər, əsas vəsaitlər və digər dəyərlər balans dəyəri ilə pulsuz köçürülür;

Debet 401 Kredit 223- köçürülmüş mallar üzrə hesablanmış əlavə dəyər vergisi.
- mal, iş, xidmət mübadiləsi (Баканова М.И., Шеремета А.Д. 2013: с.143).

Barter əməliyyatları yolu ilə mal satarkən vergi bazası bazar qiymətlərinə əsasən müəyyən edilir. Bu halda mallar üçün ödəniş, qarşılıqlı xitam istisna olmaqla, bu malların, işlərin, xidmətlərin tədarükü (təhvil verilməsi) ilə birbaşa əlaqəli olan vergi ödəyicisi qarşısında əldə edən şəxsin qarşılıqlı emitent tərəfindən alıcı-vekselçi tərəfindən öz vekselinin məcburiyyəti öhdəliyinin ləğvi kimi tanınır.

Satış gəlirlərinin bir hissəsi kimi alıcıya təqdim olunan vergi məbləği alıcılar və müştərilərlə hesablaşma hesabları ilə yazışmalarda satış hesablarına yazılır. Eyni zamanda, göstərilən vergi məbləği satış mühasibat hesablarının debetində və 223 hesabının kreditində əks olunur. “Büdcə ilə hesablaşmalar” subhesabı “Əlavə dəyər vergisi üçün hesablamalar”.

İstiqrazlar, veksellər və əmtəə krediti faizlərinə əlavə dəyər vergisinin hesablanmasını nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 162-ci maddəsinə görə, malların satışı üçün vergi bazası mallar (iş, xidmətlər) üçün ödəniş olaraq alınan faizlərin hesablandığı dövrlərdə qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının yenidən maliyyələşdirmə dərəcələrinə uyğun olaraq istiqrazlar üzrə faiz (endirim),

hesablanmış faiz məbləğini aşan hissədə əmtəə krediti üzrə faiz olaraq alınan məbləğlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 162-ci maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq, bu müddəə vergiyə cəlb olunmayan malların (işlərin, xidmətlərin) satışı üzrə əməliyyatlara şamil edilmir. Bu məbləğlərə vergi qoyulduqda, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş vergi dərəcəsi tətbiq olunur.

Mühasibat uçotunda alınan faiz təşkilatın qazancını artırır. Eyni zamanda, hesablanmış əlavə dəyər vergisinin məbləği “Bank hesablaşma hesabları” hesabının “ƏDV sub-uçot hesabı” subhesabının krediti və vergi tutulan gəlir və xərclərin uçotu üçün 501 hesabının debetinə yerləşdirilir.

Vergi ödəyicisi vəzifələrindən azad olmaq hüququ əldə etmiş müəssisələr tərəfindən mühasibat uçotunu təşkil edərkən aşağıdakı məqamlar nəzərə alınmalıdır:

a) Güzəşt dövrü ərzində malların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə olunan gəlir əlavə dəyər vergisi olmadan əks olunur;

b) Təşkilat azadolma hüququnu itirirsə və belə bir zərərin baş verdiyi ayın 1-dən başlayaraq ümumi əsaslarla vergi ödəməli olduğu təqdirdə, təşkilat bunun müəyyən edildiyi andan etibarən borcludur. Hesablanmış əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmaqla faktura yazmaq və gəliri mühasibat uçotunda əks etdirmək lazımdır.

Təşkilatın əlavə dəyər vergisinin hesablanmış məbləği nəzərə alınmaqla hesab-faktura yazmağa borclu olduğu müəyyənləşdirilən andan əvvəl, hesab-fakturaların bir hissəsi vergisiz verilmiş və bu ay üçün vergi ödəmək öhdəliyi yaranmışsa təşkilat əlavə dəyər vergisi məbləğini öz hesabına əlavə hesab-faktura tutmalı və mühasibat uçotunda əks etdirməlidir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 173-cü maddəsinin 5-ci bəndinə görə, vergi ödəyicisinin öhdəliklərindən azad olma müddəti ərzində təşkilat vergi məbləği ayrılaraq alıcıya hesab-fakturalar verərsə, onda müvafiq hesab-fakturada göstərilir malların (işlərin, xidmətlərin) alıcısına vergi məbləği büdcəyə ödənilir.

2.3. Sadələşdirilmiş verginin hesablanması və uçotu

Sadələşdirilmiş vergi üzrə hesabat dövrü rübdür.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmiş, malların (işlərin, xidmətlərin) və əmlakın verilməsi ilə məşğul olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər (Vergi Məcəlləsinin 218.1.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər istisna olmaqla), hesabat rübündə ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanlarına ödəniləcək verginin miqdarı barədə bəyannamə təqdim edir və eyni müddətdə dövlət büdcəsinə vergi ödəyir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə sərnişin və yük daşımaları həyata keçirən vergi ödəyiciləri, qanunlarda başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, bu fəaliyyətlərə görə vergi orqanlarına bəyannamə təqdim etmirlər. (Безруких П.С. 2017: с.347).

Avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər təqvim ayının sonuna qədər hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün növbəti ay (aylar) üçün ciddi hesabat forması olan “Fərqləndirici nişan” almağa borcludurlar. “Fərqləndirici nişan” vergi ödəyicisinin Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə yazılı müraciəti əsasında və şəhərlərarası sərnişindəşımaya və taksi ilə sərnişin daşınması halında vergi ödəyicisinin Bakı Nəqliyyat Agentliyinə yazılı müraciəti əsasında Bakı şəhəri üzrə inzibati ərazidə 2 iş günündən gec olmayaraq verilir. “Fərqləndirici nişan” əldə etmək üçün vergi ödəyicisinin müraciətinə göstərilən fəaliyyətə görə sadələşdirilmiş verginin ödənildiyini təsdiq edən bir bank ödəmə sənədi əlavə edilməlidir. Bu fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər tərəfindən hesablanmış verginin tam məbləği dövlət büdcəsinə ödənildikdən sonra, onlara “Fərqləndirici nişan” verilir və müəyyən bir ayda fəaliyyət göstərdiklərindən asılı olmayaraq, ödənilən vergi geri qaytarılmır və növbəti ay üçün vergi ilə ödənilmir. Bir nəqliyyat vasitəsinin sahibi və ya istifadəçisi dəyişdikdə, əvvəlki sahibi və ya istifadəçisi tərəfindən sonrakı aylarda bu nəqliyyat vasitəsinə əvvəlcədən ödənilmiş vergilər nəzərə alınır və nəqliyyat

vasitəsini təsdiqləyən “Fərqli nişan”ın yenidən qeydiyyatı aparılır və vergi ödəməsi tələb olunmur.

Muzdlu işçilərlə əlaqəli fəaliyyət göstərən şəxslər istisna olmaqla, Vergi Məcəlləsinin 220.10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər (aparıcılar, musiqiçilər, rəqqasələr, aşıqlar, klounlar və digər oxşar fəaliyyətlər, toylarda, bayramlarda və bu kimi tədbirlərdə, sahə xüsusi foto, audio-video xidmətləri (foto studiyaları istisna olmaqla), ayaqqabı ustaları, saat, televizor, soyuducu və digər məişət texnikası təmirçiləri, xüsusi evlərdə və mənzillərdə ev qulluqçuları, xəstələrin, yaşlıların baxımı üçün xidmətlər göstərən şəxslər və uşaqlar, dayələr, fərdi sürücülər, evdə təmizlik xidmətləri göstərən şəxslər, bağbanlar, aşpazlar, gözətçilər və digər bu kimi işlərdə, həkkçilər), fəaliyyətə başlamazdan əvvəl hər bir fəaliyyət növü üçün hesablanmış vergini verdikdən sonra, digər hallarda mərtəbə başına növbəti ay (lar) vergisi üçün hesablanan öz istəklərinizə uyğun dövlət büdcəsinə daxil olan məbləğ, qeydiyyatda olan vergi orqanında və ya vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzlərində “Sadələşdirilmiş vergidən sabit məbləğin ödənilməsi üçün qəbz”i almalıdır. Göstərilən fəaliyyət növləri üçün vergi orqanına bəyannamə təqdim edilmir. Göstərilən qəbzə ödənilən vergi, qəbz qüvvədə olduğu müddətdə fəaliyyət göstərdiyindən asılı olmayaraq bir şəxsə qaytarılmır və sonrakı dövrlər üçün vergilərlə geri qaytarılmır. Qəbz vergi ödəyicisinin yazılı müraciəti əsasında 2 iş günündən gec olmayaraq, elektron müraciət edildiyi halda - real vaxtda verilir.

Sadələşdirilmiş vergitutma seçmiş bina tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər, tikinti başladığı rübdə hər tikinti sahəsi üçün sadələşdirilmiş vergini hesablayır və həmin rübdən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına bəyannamə təqdim edirlər (Bağırov D.A. 2019: s.323).

Bu fəaliyyətlə məşğul olan vergi ödəyiciləri vergi ödəyicisi kimi qeydiyyata alındıqları yerdən asılı olmayaraq, mənzil tikintisi fəaliyyətinin həqiqətən həyata keçirildiyi ərazi (zonaç tikinti sahəsi) üçün bərabər hissələrdə, öhdəlik tam yerinə

yetirilənə qədər hər rübün növbəti ayının 20-dən gec olmayaraq, 10% məbləğində müəyyən bir qaydada hesablanmış sadələşdirilmiş vergi ödəyirlər.

Torpaq, yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin verilməsi üçün sadələşdirilmiş vergi aşağıdakı qaydada ödənilir.

Torpaq sahələrinin, yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin icarəsi haqqında müqavilələri təsdiq edən notarius sadələşdirilmiş vergini hesablamalı və 1 bank günü müddətində dövlət büdcəsinə ödəməli və “Torpaq, yaşayış və qeyri-yaşayış sahələri verən şəxslərdən ödəniş mənbəyindən notariusla sadələşdirilmiş vergi tutulması haqqında deklarasiya”nı vergi orqanına təqdim etməlidir.

İdman oyunlarında mərc operatoru üçün sadələşdirilmiş vergitutma obyektı yarış iştirakçılarında alınan pul vəsaitidir və idman oyunları mərc satıcısı üçün operator tərəfindən ona verilən komissiyadır. İdman oyunlarında aparılan mərc operatoru sadələşdirilmiş vergini oyun iştirakçılarında alınan vəsaitin 6% -i, idman oyunlarında aparılan mərc satıcısı isə sadələşdirilmiş verginin 4% -i hesablayır. Operator tərəfindən ona köçürülən komissiya məbləği və hesabat rübündən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq “Sadələşdirilmiş Vergi Bəyannaməsi” ni təqdim edərək vergi orqanına ödəyir (Bağirov D.A. 2019: s.323).

Hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar tərəfindən “Bank hesablarından nağd pul çıxarılması üçün sadələşdirilmiş vergi” aşağıdakı kimi alınır.

Qanuni şəxslərin və fərdi sahibkarların bank hesablarından, xarici bankın Azərbaycan Respublikasındakı filialından və ya milli poçt operatorundan nağd pul götürən yerli bank, pul alan şəxsin hesabından 1% hesablanmış vergini tutur. Hesablanmış vergi hesabat ayından sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq dövlət büdcəsinə köçürülür, “Bank hesablarından nağd pul çıxarılması üçün sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi” həmin tarixdən əvvəl vergi orqanına təqdim olunur.

Milli Məclisin (parlament) 29 noyabr 2019-cu il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” qanunda binaların

tikilməsinin vergiyə cəlb edilməsi ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsinə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir.

Beləliklə, 1 yanvar 2020-ci ildən bina tikintisi ilə məşğul olan şəxslər üçün sadələşdirilmiş vergi ləğv edilir, bu şəxslər tərəfindən vergi öhdəlikləri vahid metodla - ƏDV və mənfəət vergisi ödəyicisi kimi yerinə yetiriləcəkdir.

Bu tarixdən əvvəl obyektə tikinti-quraşdırma işlərinə başlayan və sadələşdirilmiş vergi üsulunu tətbiq edən vergi ödəyicisi vergiləri eyni qaydada ödəyəcəkdir.

1 dekabr 2019-cu il tarixdən 1 yanvar 2020-ci il tarixinədək tikinti-quraşdırma işlərinə başlayan vergi ödəyicilərinin vergi metodunu seçmək hüququ vardır.

Maddə 2.2-yə əsasən qanunun, 1 dekabr 2019-cu ildən tikinti-quraşdırma işlərinə başlayan vergi ödəyicisi, 1 yanvar 2020-ci il tarixinə qədər seçilmiş vergitutma üsulu barədə məlumatları əks etdirən formanı qeydiyyatda aldığı vergi orqanına təqdim etməlidir. Əks təqdirdə, tikilən binalar üçün vergi borcları “Azərbaycan Vergi Məcəlləsində Dəyişikliklər haqqında” qanunla müəyyən edilmiş qaydada, yəni ƏDV və mənfəət vergisi metodu ilə hesablanacaqdır. Buna görə də, bina tikintisi ilə məşğul olan sahibkarlar, 1 yanvar tarixindən əvvəl 2019-cu ilin dekabrında tikinti-quraşdırma işlərinin başladığı binalar üçün vergi üsulu barədə (sadələşdirilmiş vergi və ya ƏDV və mənfəət vergisi) məlumat verməlidirlər (Ерофеева В.А. 2019: с.234).

Sadələşdirilmiş mənfəət vergisini 15% hesablamaq üçün ilin əvvəlindən etibarən gəlir və xərcləri hesablama qaydasında müəyyənləşdirməli və aralarındakı fərqi tapmaq lazımdır. Nəticədə məbləğ dərəcəyə vurulmalıdır (ən çox% 15-ə bərabərdir). Bu dəyər minimum vergi ilə müqayisə olunmalı və nəyin daha çox olduğunu başa düşməlidir.

Sadələşdirilmiş vergi sistemi MMC-lərin və sahibkarların tətbiq edə biləcəyi vergi rejimlərindən biridir. İki növ “sadələşdirilmiş vergi” mövcuddur: “gəlir” obyektinə ilə sadələşdirilmiş vergi sistemi və “gəlirlərdən xərcləri çıxılmaqla” obyektinə ilə sadələşdirilmiş vergi sistemi. Şirkət və ya fərdi sahibkar bunlardan hər hansı birini seçmək hüququna malikdir.

“Gəlir xərcləri çıxılmaqla” obyektinə sadələşdirilmiş sistemdə, ümumi halda vahid vergi gəlirlərə bərabərdir, xərclər azaldılır və 15% dərəcəsi ilə artırılır.

Bütün təşkilatlara “sadələşdirilmiş” kodu tətbiq etməyə icazə verilmir. Qadağa banklar, sığortaçılar, büdcə qurumları, lombardlar, investisiya və qeyri-dövlət pensiya fondları, mikromaliyyə təşkilatları və bir sıra digər şirkətlər üçün filial açanlar üçün müəyyən edilmişdir.

“Sadələşdirilmiş” vergini MMC-yə və aksizli mallar istehsal edən, faydalı qazıntılar çıxaran və satan, mərc biznesində işləyən və ya vahid kənd təsərrüfatı vergisinin ödənilməsinə keçən fərdi sahibkarlara keçmək mümkün deyil.

Digər məhdudiyyətlər də var (Суглобов А.Е. 2015: с.496).

- Bir əvvəlki ilin 9 ayında şirkətin gəlirləri 112,5 milyon rubldan çox olmamalıdır. (yeni yaradılanlar istisna olmaqla, hamısı üçün);
- MMC və fərdi sahibkarın dördəbir, altı ay, 9 ay və ya bir il üçün gəliri 150 milyon rubldan çox olmamalıdır;
- Bir təşkilatın və ya bir sahibkarın işçilərinin orta sayı 100 nəfərdən çox ola bilməz;
- Bir şirkətin və ya fərdi sahibkarın əsas vəsaitlərinin qalıq dəyəri 150 milyon rubldan çox ola bilməz;
- Digər hüquqi şəxslərin təşkilatında iştirak payı 25% -dən çox olmamalıdır.

2020-ci ildə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri 31 dekabr 2019-cu ildən gec olmayaraq müfəttişliyə bildiriş təqdim etmiş sadələşdirilmiş vergi sistemini tətbiq edirlər.

2020-ci ildə qeydiyyatdan alınan hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar vergi qeydiyyatı tarixindən 30 təqvim günündən gec olmayaraq bildiriş təqdim etdikləri təqdirdə “sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi” ola bilərlər.

2021-ci ildə sadələşdirilmiş vergi sistemini tətbiq etmək üçün 31 dekabr 2020-dən gec olmayaraq bildiriş göndərməlidir.

Vergi hesablanması gəlir və xərcləri təyin etməklə başlamalıdır.

Gəlirlərə əsas fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər (satışdan əldə edilən gəlirlər), eləcə də qeyri-əməliyyat gəlirləri, məsələn, daşınmaz əmlak kirayəsindən daxil edilir.

Rusiya Federasiyası Vergi Məcəlləsinin 346.16-cı maddəsinə uyğun olaraq xərclər bütün əsas xərc maddələrini əhatə edir: əmək haqqı və sığorta haqları; satış üçün nəzərdə tutulmuş malların dəyəri; səyahət xərcləri, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi və s. Lakin xərclərin siyahısı “digər xərclər” maddəsinə əhatə etmədiyi üçün bağlıdır. Bu səbəbdən vergi orqanları adətən siyahıda birbaşa qeyd olunmayan yoxlamalar zamanı xərcləri ləğv edirlər. Sadələşdirilmiş vergi sistemi üçün bütün xərclər sənədləşdirilməli və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır (Подольский В.И. 2014: с.456).

“Sadələşdirilmiş vergi”də bütün gəlir və xərclər xüsusi bir kitabda əks olunmalıdır. Mühasibat nağd qaydada aparılır. Bu o deməkdir ki, kitabdakı qeyd pul əslində kassaya və ya hesaba gəldikdən sonra və ya kassadan çıxarıldıqda və ya hesabdən çıxıldıqda aparılır.

Gəlir və xərclər arasındakı fərq sadələşdirilmiş vergi sistemə uyğun olaraq vergi tutulan bazadır. Cari ilin 1 yanvarından 31 dekabrına qədər hesablama qaydasında müəyyən edilir, sonra hesablama sıfırdan başlayır.

“Gəlirləri çıxmaqla xərcləri çıxarmaq” obyektinə əsasən sadələşdirilmiş sistem üzrə vahid vergi bazaya 15% nisbətində vurulmağa bərabərdir.

15% sadələşdirilmiş vergi məbləği ilin sonunda hesablanır. İlin sonuna qədər birinci rübün altı ay və doqquz ayın nəticələrinə əsasən əvvəlcədən ödəmələr etmək lazımdır. Əvvəlcədən ödənişin məbləği verginin özü ilə eyni şəkildə tapılır. Köçürmə zamanı bu il üçün hesablanmış əvvəlki avans ödənişləri nəzərə alınır.

Ayrıca, ilin sonunda minimum vergini hesablamaq lazımdır. İl ərzində əldə olunan gəlirin 1% -ə vurulmasına bərabərdir. Sonra iki rəqəmi müqayisə edilməlidir: sadələşdirilmiş vergi 15% və minimum. Dəyərlərin daha böyük hissəsi büdcəyə ödənilməlidir. Pul köçürərkən, cari il üçün əvvəlcədən ödənişlər nəzərə alınır.

Vergi ödəyiciləri avans ödənişlərini birinci rüb, altı ay və doqquz aydan sonrakı ayın 25-dən gec olmayaraq köçürməyə borcludurlar. Avans ödəmələrinin köçürülmə tarixləri (Шеремет А.Д. 2015: с.342).

- birinci rüb üçün - 25 aprel tarixindən gec olmayaraq;
- yarım il ərzində - 25 iyuldan gec olmayaraq;
- doqquz ay əvvəlcədən - 25 oktyabrdan gec olmayaraq.

İlin sonunda% 15 olan sadələşdirilmiş mənfəət vergisi büdcəyə ödənilməlidir: fərdi sahibkar - gələn ilin 30 aprelindən gec olmayaraq, MMC - gələn ilin 31 martından gec olmayaraq.

Vergi və ya avans ödəməsinin köçürülmə tarixi bir həftə sonu və ya tətil gününə təsadüf edərsə, pul ondan sonrakı növbəti iş günündə köçürülə bilər.

Sadələşdirilmiş mənfəət vergisi 15% “gəlir mənfəət xərcləri” hesablayarkən təşkilatlar və sahibkarlar bəyannaməni unutmamalıdırlar.

III FƏSİL. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ SİSTEMİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

VƏ VERGİQOYMA ƏMƏLİYYATLARI UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Dövlət tərəfindən müxtəlif vergi növlərin tətbiqinin zəruriliyi

Müasir iqtisadi şəraitdə, vergi sistemi aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslandığı təqdirdə vergilərin stimullaşdırıcı təsiri maksimum dərəcədə həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi, 2017).

- vergilərin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəlmiş təsirinin biryönlü olması. Vergilər iqtisadi subyektlərin niyyətlərini təhrif etməməlidir: bir istehsalçı vergi olmadığı təqdirdə iqtisadi qərarlar vermişsə, məsələn, kiçik bir müəssisənin yerləşməsi üçün, vergi tətbiq edildikdə bu qərarlar dəyişməməlidir;

- mülkiyyət formasından, fəaliyyət növündən və gəlir mənbəyindən asılı olmayaraq vergilərin alınması prosedurunun vahidliyi;

- birdəfəlik vergitutma, yəni eyni obyektin ikiqat vergitutma ehtimalının istisna edilməsi. Bununla birlikdə qeyd edək ki, müxtəlif vergi formaları ilə bu prinsipə mütləq riayət etmək mümkün deyil, lakin buna çalışmalıyıq;

- ümumi qəbul edilmiş və güzəştli vergitutmanın rəşional birləşməsi;

- vergi yükünün ayrı-ayrı kateqoriyalar və ödəyicilər qrupları arasında bölüşdürülməsində, mümkün olduğu təqdirdə, bütövlükdə vergi sisteminin və onun ayrı-ayrı elementlərinin iqtisadi səmərəliliyinin zərərinə deyil, sosial ədalətin təmin edilməsi;

- vergi limitinin iqtisadi məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmaqla vergilərin müəyyənləşdirilməsi;

- hər bir hüquqi və fiziki şəxsin iqtisadi imkanlarına əsasən dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində iştirak etmək öhdəliyi.

Adı çəkilən prinsiplər aksiom deyil, yalnız cəmiyyətin inkişafı üçün konkret iqtisadi, siyasi və sosial şərtlər nəzərə alınaraq riayət olunmasının tövsiyə olunduğu təməl məqamlardır. Onlar sahibkarların və vətəndaşların şəxsi maraqlarının inkişafını

ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün milli və milli ehtiyaclara yönəldərək, vergi qanunvericiliyinin və fərdi vergilərin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin ayrılmaz bir sistemini formalaşdırmağa imkan verir.

Azərbaycan vergi sistemində hər zaman bütün vergi problemlərini həll etməyə çalışdığı vergilərin stimullaşdırıcı rolu tədricən stimullaşdırıcı xarakter alır. Və bu problem vergi sisteminin islahatı ilə həll olunan sistemli bir xarakter daşıyır.

Əvvəllər vergi islahatı ideoloqlarının düşüncəsində hakim fikir iqtisadi fəaliyyət üçün stimül kimi vergi güzəştlərindən istifadə etmək imkanı idi. Nəticə etibarilə, hər hansı bir vergi qanununun ən böyük hissəsi müxtəlif vergi ödəyicilərinə verilən güzəştlərin siyahısına həsr olunmuşdu. Nəticədə, demək olar ki, hər vergi ödəyicisi müəyyən güzəştlərdən istifadə edirdi və yalnız “uduzan” bütün vergiləri tam ödəməli idi. Hər dəfə kiməsə fayda verərək, dövlət qalanlardan daha çoxunu götürməyə çalışmaq məcburiyyətində qaldı və bu, vergi ödəyicilərinin mütləq vergi bərabərsizliyini yaratdı. Hər biri öz vergi rejimində yaşayırdı. Bu anda vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri vergi sayını azaltmaq, vergi güzəştlərini azaltmaqla vergi dərəcələrini aşağı salmaqdır. Beləliklə, mövcud vergi qanunvericiliyində vergi güzəştləri mümkün qədər azaldılmış, bəzi vergi ödəyicilərinə münasibətdə vergi güzəştləri tətbiq edilmişdir (Sadıqov T.Ə., Rzayev İ.M. 2014).

İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində, əlbəttə ki, Azərbaycan vergi sisteminin inkişafında mövcud olan ən əsas problemləri müəyyənləşdirmək və onların həlli üçün tövsiyələr hazırlamaq çox vacibdir. Qlobal maliyyə böhranı dövründə xüsusilə ağırlaşan ən ciddi vəzifələrdən biri vergi tənzimlənməsi və iqtisadi subyektlərin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün təsirli alətlərin hazırlanmasıdır.

Bildiyiniz kimi, istehsalın genişləndirilməsi, modernləşdirilməsi və yenilənməsi üçün təşkilatlar tərəfindən əlavə maliyyə mənbələri alınması həm müəyyən dərəcədə məqsədli vergi güzəştlərinin verilməsi, həm də dərəcələrin azaldılması və ya əsas vergilərin vergi bazasının azaldılması yolu ilə təmin edilə bilər. Bu və ya digər təşviq formasının istifadəsinin effektivliyi, ilk növbədə, dövlətin maliyyə dəstəyi şərtlərindən

asıldır. Ancaq vergi ödəyicilərinin münasibəti, əlavə alınan maliyyə mənbələrini investisiya məqsədləri üçün yönəltməyə hazır olduqları da əhəmiyyətlidir.

Bu gün bu sahədə vergi siyasəti yenidən dəyişməyə başladı - investisiya fəaliyyəti üçün vergi güzəştlərinin “qarışq” formasına təcricən qayıtmağa başladı.

Beləliklə, 2001-ci ildən bəri vergi ödəyiciləri investisiya vergisi faydasının bir hissəsini “investisiya mükafatı” şəklində geri qaytardılar. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə (o cümlədən sənaye üsulu ilə) məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər üçün 1 yanvar 2001-ci ildən başlayaraq, hüquqi şəxslərin mənfəətinə görə vergi ödəməsindən azadolma tətbiq edildi. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, bu fəaliyyət müddətində istifadə olunan obyektlərdən əlavə dəyər vergisi və əmlak vergisidir. Vergi ödəməkdən azad olan hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq torpaq vergisi ödəyiciləridir. Bu şəxslər digər fəaliyyət növləri ilə məşğul olurlarsa, bu fəaliyyət üçün müvafiq vergiyə cəlb olunurlar (Məmməd zadə N.R. 2011).

Azərbaycanda vergi siyasətinin strateji məqsədi dövlətin əsas funksiyalarını həyata keçirmək üçün fondlara olan tələbatını kifayət qədər təmin edəcək, eyni zamanda iqtisadiyyatın istehsal sektorunu, kiçik sahibkarlığı və inkişafını stimullaşdıracaq bir vergi sisteminin qurulması olmalıdır. kənd təsərrüfatı sektoru. Vergi siyasətinin ölkədəki investisiya mühitini böyük ölçüdə müəyyən etməsi də vacibdir. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 3.10-cu maddəsində deyilir: “Vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmalıdır.” İncətorlarla dürüst iş tələb olunur. Eyni normativ aktların və ya qanunların bir neçə növ təfsiri ilə bağlı tez-tez hallar mövcuddur. Yerli şirkətlər də lazımlı miqdarda vergi ödəmələri ilə işləməkdə çətinlik çəkirlər. Bundan əlavə, hər bir qanun qısa müddətdə çox sayda müxtəlif düzəliş, dəyişiklik və istifadə qaydaları ilə basılmışdır. Qərb incətorlarının bu qədər tez-tez baş verən dəyişikliklərə alışması çətinidir, çünki əvvəllər heç yaşamadılar.

Vergilərin ödənilməsi üçün son tarixlər hər vergi üçün müəyyən edilir. Vergi ödəmə tarixinin dəyişdirilməsinə yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada

icazə verilir. Ödəniş müddətlərini pozaraq vergi ödəyərkən vergi ödəyicisi Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərdə faiz ödəyir. Vergilərin ödənilmə müddəti, təqvim tarixi və ya illər, rüblər, aylar, onilliklər, həftələr və günlərlə hesablanan vaxtın sona çatması ilə, habelə baş verməli və ya baş verməli olan hadisənin və ya bir hərəkətin göstəricisi kimi müəyyən edilir.

Vergi orqanları vergi ödəyicisinin vergi, faiz və maliyyə sanksiyalarını vergiyə cəlb olunan hesabat dövrü bitdikdən sonra 3 il ərzində hesablamaq, yenidən hesablamaq, vergi, faiz və maliyyə sanksiyalarının hesablanmış vergi tutulan hesabat dövrü bitdikdən sonra 5 il ərzində (yenidən hesablanmış) məbləğlərini toplamaq hüququna malikdirlər (Kəlbəyev Y.A. 2012).

Bu maddə ilə müəyyən edilmiş 3 illik müddət (icbari dövlət sosial sığortası, işsizlik sığortası və icbari tibbi sığorta haqları istisna olmaqla) vergi orqanının yerində araşdırma aparmaq qərarından əvvəlki vergi yoxlaması 3 illik dövrü əhatə edir. Bu maddədə göstərilən müddətdə vergi ödəyicisi tərəfindən verilmiş vergi bəyannaməsi üzrə vergi orqanı tərəfindən vergilərin hesablanması Vergi Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsində göstərilən müddətdə həyata keçirilir.

Xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanlarından xaricdə əldə olunan gəlirlər barədə müvafiq məlumatların alınması hallarında vergi yoxlamaları (məcburi dövlət sosial sığortası, işsizlik sığortası və icbari tibbi sığortaya ayırmalar istisna olmaqla) tarixdən əvvəlki 5 illik dövrü əhatə edir. vergi orqanının yoxlamanın aparılması barədə qərarı və Cinayət Prosesual Məcəlləsinə uyğun olaraq təyin edilmiş vergi yoxlamaları üçün - Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi müddəti ilə müəyyən edilmiş müddətdir. Vergi ödəyicisi 5 il ərzində vergi, faiz və maliyyə sanksiyaları hesabatı vergi müddəti bitdikdən sonra 3 il ərzində ondan səhvən alınan vergilərin, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının hesablanmasını və hesablanmış məbləğlərin yenidən hesablanmasını, artıq ödənilmiş məbləğlərin geri qaytarılmasını və ya əvəzləşdirilməsini tələb etmək hüququna malikdir (Налоговый кодекс Азербайджанской Республики, 2011).

Vergi Məcəlləsinin 85.4-cü və 85.5-ci maddələrində göstərilən müddətlər məcburi dövlət sosial sığortasına, işsizlik sığortasına və icbari tibbi sığortaya olan töhfələrə şamil edilmir. Vergi ödəyicisi vergi orqanı tərəfindən hesablanmış vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyaları barədə məhkəməyə şikayət etmişsə, şikayətin verildiyi gündən qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı tarixinə qədər olan müddət, habelə müəyyən edilmiş müddətlər Vergi Məcəlləsinin 38.7.1, 38.7.2, 38.7.4 və 38.7.5-ci maddələri Vergi Məcəlləsinin 85.4 və 85.5-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş müddətə daxil edilmir (Налоговый кодекс Азербайджанской Республики, 2011).

Vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilmə müddəti, aşağıdakı hallardan biri olduqda, Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdiriləndən gec bir tarixə təxirə salına bilər (Керимов В.Э. 2015).

- təbii fəlakət və ya digər fors-major hallar nəticəsində vergi ödəyicisinə dəyən zərər. Bu halda vergi ödəyicisi hadisə barədə və bunun nəticəsində dəymiş ziyanın məbləğini müvafiq dövlət orqanına təqdim etməlidir.

- birdəfəlik vergi ödəməsi halında vergi ödəyicisinin iflas təhlükəsi. Bu halda vergi ödəyicisi kassadakı qalığı, milli və ya xarici valyutadakı cari və ya digər hesablardakı borcluların və kreditorların adlarını, VÖEN-i göstərərək müraciət tarixi etibarilə alınacaq və ödənilməli hesabat sertifikatlarını təqdim etməlidir. Vergi ödəmə tarixinin dəyişdirilməsi mövcud olanı ləğv etmir və yeni vergi borcu yaratmır.

Vergi ödəyicisinə qarşı cinayət işi başlanıldığı və ya vergi ödəyicisi vergi qanunvericiliyinin pozulması ilə əlaqədar riskli vergi ödəyicisi olduğu təqdirdə vergi öhdəliyinin yerinə yetirilmə tarixi uzadıla bilməz. Vergi öhdəliyinin icrasının uzadılması vergi ödəyicisi tərəfindən vergi orqanına belə bir gecikmənin vergi ödəyicisi tərəfindən müvafiq girov və ya zəmanət şəklində təmin olunduğunu göstərən əsaslandırılmış yazılı müraciəti əsasında həyata keçirilir. Ərizə, müvafiq hesabat dövrü üçün vergi növü (növləri) üzrə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vaxtdan əvvəl təqdim edilməlidir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu müraciətə 30 gün ərzində baxır və müvafiq əsaslar olduqda müddətin uzadılması barədə qərar qəbul edilir. Vergi

Məcəlləsinin 85.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda vergi öhdəliyinin yerinə yetirilmə müddəti vergi ili ərzində 1 aydan 9 aya qədər uzadıla bilər. Bu müddət ərzində vergi ödəyicisindən faiz tutulmur.

Vergi öhdəliyinin icrası müddətinin uzadılması barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarında vergi borcunun məbləği, ödəmə müddəti uzadılan vergi növü (növləri), son tarix və ödəmə qaydası, habelə girov və ya zəminlik haqqında qeydlər. Vergi öhdəliyinin Vergi Məcəlləsinin 85.10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə mərhələli şəkildə yerinə yetirilməsi halında, vergi öhdəliyinin icrası müddətinin uzadılması barədə vergi orqanlarının qərarında vergi öhdəliyinin bu mərhələdə yerinə yetirmə qaydası göstərilməlidir. Vergi öhdəliyinin icrası müddətinin uzadılması barədə qərar bu qərarla göstərilən gündən qüvvəyə minir. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada girov müqaviləsinin etibarsız hesab edilməsi vergi ödəyicisinin vergi borcunu ləğv etmir. Vergi öhdəliyinin icrası üçün uzadılmış müddət aşağıdakı hallarda vaxtından əvvəl xitam verilir (Кожина Т.В. и др., 2017).

- vergi ödəyicisi vergi öhdəliyini vaxtından əvvəl yerinə yetirirsə;
- Vergi Məcəlləsinin 85.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda;
- vergi öhdəliyinin icrası müddətinin uzadılması barədə vergi orqanının qərarının şərtlərinə əməl edilməməsi.

Vergi Məcəlləsinin 85.14-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda vergi öhdəliyinin icrası üçün uzadılmış müddətə vaxtından əvvəl xitam verilməsi barədə qərar qəbul etmiş vergi orqanı bu barədə 5 gün ərzində vergi ödəyicisinə məlumat verməlidir. Vergi ödəyicisi, məlumat alındığı gündən 30 gün ərzində, bu məbləğə hesablanmış borc və faiz məbləğini qanuna uyğun olaraq ödəniş gününə qədər büdcəyə ödəməlidir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı rüblük (vaxtaşırı) müddəti uzadılmış vergi öhdəliklərinin məbləği barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verir. Layihə parametrləri və xarici iqtisadi mühitin parametrləri ilə bağlı müəyyən (və mütləq çox ciddi olmayan) şərtlərdə vergi güzəştlərinin artırılması (müəyyən bir həddə

qədər) investisiya prosesinin bütün iştirakçıları üçün faydalıdır, çünki sonrakı dövrdə həm investorum gəlirlərində, həm də büdcəyə vergi gəlirlərində artıma rəhbərlik edir. Hesablamalar göstərir ki, vergi tətlinin nisbətən qısa bir müddətində belə böyümək kifayət qədər əhəmiyyətli ola bilər. Vergi tətlinin mexanizminin siyasi riskin artması ilə daha təsirli olduğu da təsbit edildi. Bu o deməkdir ki, qeyri-sabit siyasi sistemlərdə vergi tətilləri investorum gəlirlərində, habelə layihədən büdcəyə vergi gəlirlərində aşağı nisbi risk sistemlərindən daha böyük nisbi artım (mənfəət olmadığı vəziyyətlə müqayisədə) səbəb ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına aid olan sektoru da daxil olmaqla, ölkədə karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsi qaydasını müəyyənləşdirir. Respublikada neft və qaz hasil etmək hüququ yalnız Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinə (SOCAR) məxsusdur. Buna görə də, bu gün Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş neft hasilatı üçün mövcud ümumi vergitutma proseduru SOCAR müəssisələrinə - yerli və müştərək müəssisələrə aid edilə bilər. Bu müəssisələr əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi, gəlir vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi və ticarət vergisi ödəyiciləridir. Şəxsi gəlir vergisinin ödənilməsi üçün agent kimi çıxış edir.

Vergitutma obyektı, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına aid olan sektoru da daxil olmaqla, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerin altından çıxarılan minerallardır. Xam neft və qaz hasilatı ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsinin 217.1-ci maddəsinə uyğun olaraq istehsal vergisi hesablanarkən texnoloji proseslə əlaqəli müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş standartlara əsasən istehsal olunan neft və qaz quyulara geri vurulan neft və qaz miqdarı məbləğdən çıxılır (Аббасова С.А. 2011).

Gəlir vergisi hesablanarkən, qanuna uyğun olaraq gəlirdən çıxılmayan xərclər istisna olmaqla, gəlir çıxarmaqla əlaqəli bütün xərclər gəlirdən çıxılır. Çıxılan xərclərə gəlir əldə etmək üçün aparılan tədqiqat, dizayn və tədqiqat və inkişaf işlərinin xərcləri (əsas vəsaitlərin alınması və quraşdırılması ilə əlaqədar xərclər, habelə digər əsaslı

xərclər istisna olmaqla), əsas fondlar üzrə amortizasiya xərcləri (amortizasiya) Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir), təmir xərcləri, sığorta ödənişləri, qeyri-maddi aktivlərin xərcləri daxildir. Təbii ehtiyatların çıxarılması üçün kəşfiyyat xərcləri ümumi gəlirdən amortizasiya dərəcələri ilə hesablanan amortizasiya ayırmaları şəklində çıxılır. Bu cür müəssisələr tərəfindən ödənilən dividendlər yüzdə 10 faiz nisbətində vergi tutulur.

Gəlir vergisi. Konkret olaraq, Müqavilənin müddələrinin hər bir razılığa gələn tərəf üçün fərdi qaydada tətbiq olunduğu təsdiqlənir. Gəlir vergisi üzrə podratçının fərdi öhdəlikləri bu podratçının gəlir və çıxılmaldakı ayrı-ayrı payına əsaslanır və podratçının Azərbaycan Respublikasındakı digər daimi nümayəndəliklərinin mənfəəti və ya zərəri ilə birləşdirilir. Gəlir vergisi, hər bir razılığa gələn tərəfin təqvim ili üçün vergiyə cəlb olunan mənfəətindən düz iyirmi beş faiz (25%) dərəcəsi ilə tutulur. Balans mənfəəti (zərəri) hesablanarkən, podratçının istənilən gəlir və xərc maddəsi yalnız bir dəfə nəzərə alınır. Ümumi daxilolmalar, müəyyən bir podratçı tərəfindən karbohidrogen fəaliyyətinin satışından bir təqvim ili ərzində əldə edilən gəlir məbləği kimi müəyyən edilir.

Razılığa gələn bir tərəfin vergiyə cəlb olunan mənfəətini (zərərini) hesablamaq məqsədi ilə, bu müqavilə tərəfinin “Karbohidrogen fəaliyyəti” ilə əlaqədar çəkdiyi bütün xərclər (texniki işlər ilə əlaqəli birbaşa və ya dolayı xərclər daxil olmaqla, bunlarla məhdudlaşmır, Azərbaycan Respublikası və ya digər yerlərdə, habelə podratçının Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəliklərinin) Azərbaycan Respublikasında Sazişin qüvvəyə mindiyi tarixə qədər çəkilən xərclər həmin tarixdə çəkilmiş hesab edilir. Yuxarıda göstərilənlərə baxmayaraq, Müqavilənin müzakirəsi zamanı çəkilən birbaşa və dolayı xərclər və bitmədən əvvəl köməkçi tibbi yardım və mədəni fəaliyyətlər həmin razılığa gələn tərəfin vergi tutulan mənfəətinin (zərərinin) hesablanmasında nəzərə alınmır.

İşçilərin vergiləri. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi neft və qaz hasilatı ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlir vergisini olduqca aydın şəkildə müəyyənləşdirir. Beləliklə, hər bir razılığa gələn tərəfin və onun bağlı şirkətlərinin bütün işçiləri, tətbiq

oluna bilən hər hansı bir ikiqat vergi müqaviləsi nəzərə alınmaqla, yalnız Azərbaycan Respublikasında çalışmaları nəticəsində birbaşa qazandıqları gəlirlərə görə Azərbaycan Respublikasının gəlir vergisini ödəməlidirlər.

Hər bir razılığa gələn tərəf və onun bağlı şirkəti Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olanlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Sığorta Fonduna və buna bənzər ödəmələrə (Pensiya Fonduna, Məşğulluq Fonduna, Sosial Sığorta Fonduna və Tibbi Sığorta Fonduna daxil olanlar daxil olmaqla, bunlarla məhdudlaşmır) yalnız işçilər üçün töhfələr verir. Təşkilatları Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda yaradılmış subpodratçılara (xarici subpodratçılara) aşağıdakı qaydada vergi qoyulur (Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. 2011).

- Karbohidrogen fəaliyyətləri ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət göstərən xarici subpodratçıların Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilmiş iş və ya xidmətlər üçün alınan ödənişlərin iyirmi faizi (20%) miqdarında vergi tutulan mənfəət əldə etdikləri nəzərə alınır. karbohidrogen fəaliyyətləri ilə əlaqəli və bu cür mənfəət yüzdə iyirmi beş faizlə (25%) vergi tutulur ki, bu da bu cür ödəmələr üzrə yüzdə beş vergi (5%) təşkil edir.

- Bu cür ödəmələri həyata keçirən hər hansı bir şəxs bu cür vergiləri bu ödənişlərdən tutacaq və ödəniş tarixindən otuz (30) gün ərzində müvafiq vergi orqanlarına bu cür vergiləri ödəyəcəkdir. Bu cür vergilər belə bir xarici subpodratçının vergi borcunu, habelə bəyannamə vermək və bütün vergiləri ödəmək öhdəliklərini tamamilə əhatə edir.

Razılığa gələn tərəflərdən heç biri subpodratçılar tərəfindən tutulmayan və ya ödənilməyən vergilərə görə və ya bu subpodratçılar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əməl edilməməsinə görə məsuliyyət daşımır və məsuliyyət daşımır. Xarici subpodratçılara bu müqavilədə göstərilənlərdən başqa ödənişlərlə əlaqədar vergi tutulmur və vergiyə cəlb olunmur. Yuxarıda göstərilənlərə baxmayaraq, hər hansı bir xarici subpodratçı, tətbiq olunan ikiqat vergi müqaviləsinin müddəalarına tabedir. Hər bir subpodratçı neft və qaz əməliyyatları ilə əlaqədar istifadə

üçün əsas vəsaitləri, maşınları, avadanlıqları, malları, konstruksiyaları, xidmətləri heç bir vergi olmadan idxal və ixrac etmək hüququna malikdir.

Məhsulun bölüşdürülməsi müqavilələrinin müddəalarına uyğun olaraq, qarşılıqlı anlaşma, nəzarət etmək üçün istifadə edilən prosedurların qəbul edilməsi imzalanan “Əlavə dəyər vergisinə dair protokollar (ƏDV)”, Azərbaycan Respublikasında karbon əməliyyatları ilə əlaqədar istehsal olunan və istehlak olunan malların, işlərin və xidmətlərin tədarükü üçün ƏDV-nin vergiyə cəlb olunmasını müəyyənləşdirir. Hər bir podratçı, əməliyyat şirkəti və subpodratçı şirkət karbon fəaliyyəti ilə əlaqədar ƏDV-dən (sıfır faiz dərəcəsi ilə (0%)) azaddır. Mallar, işlər və xidmətlər karbon fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün deyil, başqa məqsədlər üçün təqdim olunursa, təqdim olunan mallar, işlər və xidmətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq ƏDV-yə tabedir. İnvestisiya fəaliyyətini stimullaşdıran əlverişli vergi şərtlərinin yaradılması üçün əlavə tədbirlər vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur. 2009-cu ilin sonunda, 1 yanvar 2010-cu il tarixindən mənfəət vergisi dərəcəsinin 22% -dən 20% -ə endirilməsinə qərar verildi. Beləliklə, nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin nəticəsi olaraq iqtisadi təşviqlər bu gün həm endirilmiş vergi dərəcəsi və vergi güzəştləri, həm də məqsədli vergi güzəştləri şəklində həyata keçirilir (Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. 2010).

Vergi ödəyicilərinin investisiya fəaliyyətləri üçün vergi güzəştləri praktikasında heç bir xüsusi sistemə rast gəlinmədiyini söyləmək olar. Daxili iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında mövcud vəziyyətdə əhəmiyyətli bir dəyişikliyə nail olmağı mümkün etməyən dağınıq tədbirlər var. Bu arada bizə elə gəlir ki, vergi güzəştlərinin adekvat forma və metodlarının nəzəri əsaslandırılması və praktiki tətbiqi Azərbaycan iqtisadiyyatında əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında vergi mexanizminin aktivləşdirilməsi üçün çox vacibdir. Vergi dərəcələrini azaltmaqla və ya vergi ödəmələrindən azad etməklə vergi yükünün azaldılmasının vergi ödəyicisinə istehsalın modernləşdirilməsi, texnologiyanın yenilənməsi və istehsal olunmuş məhsulların

sonuncusu tərəfindən heç bir öhdəlik götürmədən əlavə maliyyə mənbələri əldə etmək imkanı verdiyini başa düşmək vacibdir.

Dövlət bu halda güzəştlərin verilməsi nəticəsində azad edilmiş vəsaitlərin vergi ödəyicisi tərəfindən istehsalın inkişafı və ya elmi tədqiqat üçün istifadə olunacağına dair heç bir zəmanətə malik deyil. Dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, hörmətli vergi ödəyiciləri belə hallarda iqtisadi inkişaf üçün azad edilmiş maliyyə mənbələrinin üçdə birindən çoxunu xərcləyirlər. Bu arada, dərəcələri endirmək və ya vergidən azad etməklə edilən təşviqlərdən fərqli olaraq, məqsədli vergi güzəştləri, dövlətə iqtisadiyyata vurulan maliyyə mənbələrindən bu və ya digər fayda təmin etmək məqsədi ilə istifadə etməsini demək olar ki, 100% təmin edir. Buna görə də, əsas məqsədin iqtisadiyyata vergi yükünü azaltmaq olduğu hallarda vergi dərəcələrində endirim və vergi azadlıqları tətbiq olunmalıdır. Üstəlik, dövlət aydın şəkildə başa düşməlidir ki, bu halda əmanətlərin yalnız bir hissəsi vergi ödəyicisi tərəfindən investisiya və ya yenilikçi inkişafa yönəldiləcəkdir.

Eyni zamanda, dövlət həm vergi dərəcələrinin azalması ilə, həm də hər hansı digər vergi güzəştləri ilə zəmanətli iqtisadi effekt əldə edə bilər və almalıdır. Investisiya fəaliyyətləri üçün vergi güzəştləri inkişaf etdirilərkən, dövlət tərəfindən təyin olunan məqsədlər üçün, ilk növbədə, yenilikçi və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün əlavə maliyyə mənbələrindən (və ya onların bir hissəsindən) istifadə üçün zəmanətlər sistemi təmin etməsi vacibdir. 1 yanvar 2010-cu il tarixində tətbiq olunan vergi mənfəətinin azaldılması, əlavə maliyyə mənbələrini sahibkarlıq subyektlərinin sərəncamına verməklə iqtisadiyyatdakı böhran vəziyyətini həll etmək və ya ən azı azaltmaq məqsədi daşıyır.

Lakin, bizim fikrimizcə, maliyyə mənbələrinə belə bir inyeksiya edilməsi iqtisadiyyatın tamamilə böhrandan çıxmasına kömək edə bilməz. Hər bir iqtisadi qurum tərəfindən adekvat bir böhran əleyhinə proqram hazırlanması nəzərə alınmadan və onun mənbələrə həqiqi ehtiyacı nəzərə alınmadan maliyyə mənbələrini istisnasız olaraq hər kəsə paylamaq ağlabatan deyil.

Bu arada, bu şərtlərin nəzərə alınması, dövlətin büdcə gəlirlərinin azalması və kəsinin yaranması səbəbindən maliyyə imkanlarının kəskin daralması şəraitində xüsusilə vacibdir. Aydındır ki, demək olar ki, bütün əlavə mənbələr dövriyyə kapitalının artırılmasına və bəlkə də onların yalnız kiçik bir hissəsinə - investisiya proqramlarının maliyyələşdirilməsinə gedəcəkdir. Eyni zamanda, mütəxəssislərin hesablamalarına görə sənayedə əlavə maliyyə inyeksiyalarının dövlət tərəfindən ayrılan vəsaitlərin yarısından azını təşkil edəcəyini unutmamalıyıq. Bu vaxt, bu vəsaitlərin demək olar ki, dördü biri ticarət təşkilatları tərəfindən alınacaqdır. Fikrimizcə, iqtisadiyyatın böhrandan çıxması problemlərinin həlli iki istiqamətdə aparılmalıdır. Birinci istiqamət, dövriyyə kapitalının vergi metodları ilə deyil, indi birbaşa dövlət tərəfindən dəstəklənən kommersiya bankları tərəfindən bank krediti verilməsi yolu ilə artırılmasıdır. Burada bankların aldığı vəsaitlərin iqtisadiyyatın real sektoruna çatmasına nəzarət etmək vacibdir. İkinci istiqamət müəssisələrin investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaqdır. İqtisadiyyatın böhran vəziyyətindən çıxması istehsalın yenidən texniki təchizatı olmadan, texnika və texnoloji yenilənmədən mümkün deyil. Burada həlledici rol oynamalı olan vergi mexanizmləridir.

Fikrimizcə, investisiya proseslərinin tənzimlənməsi və stimullaşdırılması baxımından dövlət vergi siyasətinin istiqamətlərini dəyişdirmək lazımdır. Daha aktiv olmalıdır - passiv olaraq iqtisadi şərait, vergi ödəyicilərinə investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün imkanlar yaratmaq deyil, həm də onları modernləşdirməyə və istehsalını yeniləməyə məqsədyönlü təşviq etmək lazımdır. Hər şeydən əvvəl, investisiya fəaliyyəti üçün vergi güzəştləri, fikrimizcə, mənfəət, amortizasiya və investisiya vergisi krediti kimi vacib mexanizmlərdən istifadə edilməklə həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar, ƏDV dərəcəsinə 15% -ə endirməklə bərabər, 20% -lik bir fərqlə vergi dərəcəsi tətbiq etmək vacib görünür (Кувшинов А.Б., 2017). Beləliklə, bir tərəfdən dövlət, müəssisə mənfəət vergisinin diferensial dərəcəsinə tətbiq etməklə maliyyə deyil, tamamilə fərqli hədəflər götürdüyünü iş dünyasına açıq şəkildə göstərəcəkdir. Digər tərəfdən, ƏDV dərəcəsinin endirilməsi, ilk növbədə əlavə dəyər

payının hasilat sənayesinə nisbətən müqayisəsiz dərəcədə çox olduğu istehsal sənayesinin inkişafı üçün stimullaşdırıcı əhəmiyyətə malik olacaqdır. Bundan əlavə, ƏDV dərəcəsinin endirilməsi istehlakçı tələbinin artmasına, nəticədə bütün iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərməsinə kömək edəcəkdir. Nəticədə, mənfəət vergisi üçün iqtisadi şərtlər yaradılacaq və bu şərtlərdə diferensial vergi dərəcəsi müəssisələrin vergi qanunvericiliyini pozmadan vergi ödəmələrini azaltmaq üçün bir təşviqə çevriləcəkdir. Üstəlik, vergi ödəyicilərinə vergi qoyulan mənfəəti kapital qoyuluşlarını maliyyələşdirmək üçün çəkilən məbləğlə azaltmağa imkan verən əvvəllər mövcud vergi güzəştinə qayıtmaq vacib görünür. İnvestisiya vergi kreditinin mexanizmi həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının yenilikçi inkişafı üçün ciddi bir vergi mənbəyi ola bilər.

Bu vəziyyətdə təqdimatın məqsədi və borc şərtlərini nəzərə almaq lazımdır. Bunu etmək üçün (Смольникова Ю.Ю. 2016).

a) investisiya vergisi kreditinin tətbiq dairəsini müəyyənləşdirmək. Hər hansı bir investisiya və ya tədqiqat layihəsinin icrası üçün maddi istehsal sahəsindəki təşkilatlara verilməlidir;

b) bu borcun verilə biləcəyi vergilərin siyahısını müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu siyahıya aksiz vergiləri, əlavə dəyər vergisi və ticarət vergisi daxil edilə bilər;

c) investisiya vergisi krediti əldə etmək üçün istifadə edilə bilən müvafiq vergi məbləğini, habelə verilmə müddətini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu borc üzrə ödəmələr borc alındığı bütün vergi məbləği daxilində edilməlidir. Kreditin verilməsi müddəti müvafiq layihənin geri qaytarılma müddəti ərzində vergi orqanları ilə razılaşmada müəyyənləşdirilməlidir.

Bu sahədə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin vacib istiqaməti müvafiq ərazilərdə əlverişli innovasiya mühitinin yaradılması baxımından yerli hakimiyyət orqanlarının vergi hüquqlarının və səlahiyyətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsidir. Fikrimizcə, Vergi Məcəlləsi, bununla əlaqədar olaraq, sadəcə korporativ yönümlü problemlərin həlli üçün vergi güzəştlərindən istifadə edilməsinə

mane olan bir sıra tədbirlər həyata keçirməklə, lazımi düzəlişləri etməlidir. Investisiya cəlb edilməsi üçün vergi güzəştləri üçün bələdiyyə orqanlarına şərait yaratmaq üçün bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəətinə vergi dərəcəsini azaltmaq lazımdır.

Bütün digər kiçik və orta müəssisələr üçün vergi güzəştləri fərqli bir şəkildə həyata keçirilməlidir. Yeni yaradılmış təşkilatlar üçün əvvəllər qüvvədə olan imtiyazların fəaliyyətə başladıkları ilk dörd ildə müəssisələrin mənfəət vergisi dərəcəsində sifirə endirim şəklində bərpa edilməsi təklif olunur. Eyni zamanda, nəzərdən keçirilən azadolmanın tətbiqi, bu və ya digər həcmdə alınan əlavə vəsaitləri istehsalın inkişafı üçün yönəltmək öhdəlikləri ilə əlaqələndirilməlidir. Bu kateqoriyadakı fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün, əvvəllər mövcud olan vergi güzəştini, investisiya üçün istifadə etdikləri mənfəətin həmin hissəsinin mənfəət vergisindən tamamilə azad edilməsi şəklində bərpa etmək lazımdır. Verilən güzəştlər və üstünlüklərdən səmərəli istifadə olunmasına ciddi dövlət nəzarəti ilə vergi güzəştləri və tənziqləmə tədbirlərinin məqsədyönlü bir sisteminin həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının yenilikçi inkişaf yoluna keçməsinə təmin edən mühüm amildir.

3.2. Vergi qoyma əməliyyatlarının mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə təmin edilmiş vergi uçotu, prosedura uyğun olaraq qruplaşdırılan ilkin sənədlərin məlumatlarına əsaslanaraq vergi üçün vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi sistemidir. Vergi uçotunun aparılması proseduru vergi ödəyicisi tərəfindən vergi uçotu qaydaları və qaydalarının tətbiqi ilə “ardıcıl olaraq bir vergi dövründən digərinə” prinsipi əsasında təşkil olunur. Vergi bazasının hesablanması zamanı gəlir və xərclərə

aşağıdakılar daxil deyildir: xüsusi vergi rejimlərini tətbiq edən təşkilatların gəlirləri və xərcləri (sadələşdirilmiş vergi sistemi, müəyyən fəaliyyət növləri üçün tətbiq olunan gəlirlərdən vahid vergi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün vergi sistemi).

Vergi tutulan mənfəət vergi dövrü başladığı andan etibarən hesablama qaydasında müəyyən edilir. Beləliklə, vergi dövrü təqvim ilidir və hesabat dövrü birinci rüb, altı ay, 9 aydır. Gəlir vergisi üçün vergi bazası, təşkilatın mənfəətinin pul ifadəsi ilə eynidir. Bu vəziyyətdə gəlir və xərclər nağd şəkildə qeyd olunur. Natura şəkildə alınan gəlir əməliyyat qiymətinə əsasən uçota alınır.

Hesabat (vergi) dövründə vergi ödəyicisi zərər görmüşdürsə, bu dövrdə vergi bazası sifirə bərabərdir. Gələcəkdə təşkilat cari vergi dövrünün vergi bazasını keçmiş vergi dövrlərində aldığı zərərin bütün məbləğində və ya bu məbləğin bir hissəsində azaltmaq hüququna malikdir, yəni zərəri gələcək.

10 il ərzində vergi ödəyicisi bu zərəri aldığı vergi dövründən sonra zərəri davam etdirmək hüququna malikdir. Vergi ödəyicisi birdən çox vergi dövründə zərər görmüşsə, bu zərərlərin gələcəyə köçürülməsi baş verdikləri qaydada aparılır. 2017-ci ildə vergi bazasının 50%-i təşkilatın köçürmə zərərlərini ödəmək üçün istifadə edilmişdir, 2018-ci ildən - vergi bazasının 100% -i. Hər vergi (hesabat) dövrünün sonunda gəlir vergisi üçün vergi bazası vergi uçotu məlumatlarına əsasən hesablanır.

Respublikanın aparıcı mütəxəssislərinin 4 may 2018-ci il tarixli Mühasibat Uçotu Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının icrası üçün bir çox aktual problemlərin aradan qaldırılmasını tələb etdiyi barədə fikirləri ilə razılaşmaq olar:

1. BMHS tətbiqi sahəsində aşağı bilik və bacarıq səviyyəsi və BMHS sahəsində ixtisaslı mütəxəssis çatışmazlığı. BMHS bu sahədə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasını tələb edir ki, bu da mütəxəssislərin hazırlanması üçün böyük xərclərə səbəb olacaqdır.

2. BMHS-ə uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının rəsmi statusunun olmaması.

3. Sənədin spesifik xüsusiyyətləri, o cümlədən Azərbaycan dilində nəzərə alınmaqla, BMHS-nin tətbiqinə keçidlə bağlı metodiki materialların çatışmazlığı və ya çatışmazlığı. BMHS “Maliyyə Alətləri” bu standartı Azərbaycanın bank sektorunda tətbiq edərkən tələb olunan maliyyə aktivinin və maliyyə öhdəliklərinin ədalətli dəyəri barədə məlumatların açıqlanmasını tələb edir. Maliyyə hesabatlarının tərkibindəki dəyişikliklərin BMHS 9 “Maliyyə Alətləri” nin qəbul edilməsi ilə əlaqəli olması vacibdir (Новый План счетов бухгалтерского учёта в соответствии с национальными стандартами бухгалтерского учёта, 2017).

4. Maliyyə aktivlərinin sintetik və analitik uçotunun düzgün təşkili üçün mühasibat planında dəyişiklik etmək lazımdır.

5. MHBS-a uyğun olaraq hazırlanan hesabatların keyfiyyətinə nəzarətin qeyri-kafi səviyyəsi. BMHS-yə əsaslanan hesabatların düzgünlüyünü şərh etmək üçün “Nəzarət Komitəsi” nin yaradılması.

6. Qiymətli kağızlar və əlaqədar hedcinq əməliyyatları tanınarkən, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına və yerli qanunvericiliyə uyğun olaraq hedcinq mühasibat tələbləri arasındakı fərqləri aydınlaşdırın.

7. Vergi uçotunun uçotunda uyğunsuzluq və BMHS standartlarına uyğunluq. Azərbaycanda vergi uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması prosesi hələ davam edir. Vahid mühasibat sisteminin yaradılması ilə vergi uçotunun MHBS tələblərinə uyğunlaşdırılması vacibdir.

8. 1 yanvar 2021-ci il tarixindən qüvvəyə minəcək Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartı 17 “İcarə”, müvafiq qurumların BMHS 4 “Sığorta müqavilələri” nin qüvvəyə minməsi ilə ciddi hazırlıqlara başlaması üçün zəruridir. Yeni standartın tətbiqi hesablaşma mexanizmində dəyişiklik tələb olunduğundan, bunun kapital adekvatlığı çatışmazlığı ilə üzləşən sığorta şirkətlərini necə təsir etdiyini araşdırmaq faydalıdır.

BMHS (Beynəlxalq Maliyyə Mühasibat Uçotu Standartları) qəbul edilməsindən imtina standartların ümumiləşdirilməməsi, mühasibat metodlarında çoxsaylı fərqlərin olması, konkret hallarda mənalı izahatların olmaması, müxtəlif ölkələrdə inkişafın

səviyyəsi və müxtəlifliyi, siyasətlərin olmamasıdır. iqtisadiyyatın milli xüsusiyyətləri və ənənələrini, mühasiblərin bu sahədəki məlumat və təcrübəsinin azlığını, müəyyən hallarda tənzimləmə və hüquq sisteminin uyğunsuzluğunu nəzərə almaqdır.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qısa müddət ərzində Azərbaycanda iqtisadi sistemin islahatı üçün atılan mühüm addımlardan biri də milli iqtisadiyyat mexanizminin ən yaxşı dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması idi. Bu baxımdan, demək olar ki, 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində ölkəmizdə mühasibat uçotunun inkişafında yeni bir mərhələ başladı. Yeni iqtisadi quruluşun tələblərinə uyğun olaraq ölkənin iqtisadi sistemində bazar münasibətlərinin yaradılması, dövlət əmlakının kütləvi özəlləşdirilməsi əsasında özəl müəssisələrin yaradılması, dövlət sektoru iqtisadiyyatında tədricən azalma kimi amillər mühasibat sisteminin və hesabatlarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaratmışdır.

Ölkəmizin sürətli iqtisadi inkişafı və qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası digər sahələrdə olduğu kimi mühasibat sahəsində də Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının (BMHS) tətbiq olunmasına səbəb oldu. 2004-cü ildə “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının yeni Qanununun qəbulu bu standartlara keçid üçün hüquqi əsas yaratdı. BMHS-yə keçid Maliyyə Nazirliyi və Dünya Bankının dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir (Концептуальные основы Национальных Стандартов Бухгалтерского учета для коммерческих организаций, 2010).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən aparılan müxtəlif iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi mühasibat sahəsində beynəlxalq tələblərə cavab verən ənənəvi milli mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsinə və yenidən qurulmasına yönəldilmişdir. Tənzimləmə bazasının gücləndirilməsində əsas məqsəd qlobal mühasibat sistemində uyğun mühasibat sistemində uyğun olmaqdır.

Bu gün BMHS-nin Azərbaycanda tam tətbiqi üçün peşəkar mühasiblər vacibdir. Buna əsasən, “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 may 2018-ci il tarixli Qanununa dəyişiklik edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu

sahəsində dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi ölkədə beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün beynəlxalq maliyyə hesabat standartlarına, beynəlxalq dövlət sektoru mühasibat standartlarına əsaslanan maliyyə hesabatlarının və mühasibat uçotunun təmin edilməsidir.

Eyni zamanda standartlara uyğun bir hesabat təqdim etmək üçün bütün hesabatların hazırlanmasından məsul olan baş mühasib mütləq peşəkar mühasibat sertifikatına sahib olmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Vergi uçotu alt sisteminin mühasibat sistemi daxilində tədricən ayrılması prosesi, müxtəlif maraqları olan hesabat verən istifadəçilərin informasiya ehtiyaclarını ödəmək zərurəti ilə əsaslandırılır. Fiskal orqanların mühasibat sisteminin prinsiplərinə və uzun illər maliyyə hesabatlarının formalaşdırılması qaydalarına hədsiz təsiri mühasibat uçotunun tam hüquqlu istifadəçisi olmaq istəyən mühasibat (maliyyə hesabatları) mütəxəssisləri və investorlar cəmiyyətinin mənfi münasibətinə səbəb olmuşdur.

Vergi uçotu gəlir vergisinin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan məlumatların toplanması və işlənməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vergi ödəyicilərinin öhdəliklərindən və daxili sənədlərin tələblərindən

irəli gələn vergi uçotunun əsas vəzifələri və funksiyaları müəllif tərəfindən formalaşdırılır və sistemləşdirilir.

Əlbətdə ki, hər hansı bir mühasibat sisteminin hədəf istiqaməti mühasibat uçotu obyektlərinin idarə olunmasıdır, çünki mühasibat uçotu öz-özünə yox, ilk növbədə idarəetmə məqsədləri üçün lazımdır. Müəssisə səviyyəsində vergi uçotunun vəzifələrindən biri də vergi optimizasiyasının birləşdirilməsidir. Bununla birlikdə, optimallaşdırma və ya daha çox deyildiyi kimi, vergi minimuma endirilməsi şəklində optimallaşdırma qanunverici və mənəvi prinsiplərdən yüksək olmamalıdır. Rusiyada vergi mədəniyyəti formalaşmamışdır, bu baxımdan optimallaşdırma mövzusunda ifadələrin çoxu şəxsi zənginləşdirmə məqsədi ilə “kölgə” üsulları kimi qəbul edilir.

Azərbaycanda vergi uçotu metodlarının nəzəri və praktik cəhətdən inkişaf etməməsi vergi uçotunun mövcudluğunun qısa dövrü ilə əlaqələndirilir və vergi məqsədləri üçün mühasibat uçotu qaydalarının tam dövlət tənzimlənməsindən ibarət olan vergi məqsədləri üçün məlumatların yaradılması prosesinə ənənəvi baxışdan xəbər verir. Mühasibat (maliyyə) uçot sisteminin vergi hesablamaları üçün əsas və yeganə məlumat mənbəyi kimi istifadəsi aktuallığını itirir.

Vergi uçotu metodunun tərkib hissələri mühasibat (maliyyə) mühasibatlığından götürülmüş və özlərinə məxsus metodlara bölünən metodun elementləridir.

Vergi uçotu praktikasının tədqiqi nəticəsində mühasibat və vergi şöbəsi tərəfindən vergi uçotunun müsbət və mənfi tərəfləri müəyyən edilmişdir.

1. Mühasibat xidmətinin strukturuna dair tövsiyələr hazırlanır, bunlar müxtəlif şöbələr arasında mühasibat (maliyyə) və vergi uçotunun aparılması üçün məsuliyyətlərin bölüşdürülməsinin arzuolunmaz olmasıdır. Böyük ticarət təşkilatlarında vergi departamentinin struktur ayrılması baş verə bilər, lakin bu vəziyyətdə mühasibat və vergi uçotu şöbələrini daha ahəngdar qarşılıqlı fəaliyyət üçün mühasibat və hesabat rəhbərliyinə (şöbə, xidmət) birləşdirmək məsləhətdir.

2. Mühasibat (maliyyə) uçotu nəzəriyyəsində metodun elementləri kimi “hesab” və “ikiqat qeyd” elementləri ayrılır. Hesab metodundan imtina əsaslı şəkildə

qəbuledilməzdir. Hesablar metodu çevik və vaxt sınaqlarından keçmiş, mühasiblər üçün başa düşülən və ənənəvidir. İlk və son vəziyyətin (balansın) əks olunmasının, habelə hesablardakı dəyişikliklərin (dövriyyələrin) aydınlığı bu metodun tutarlılığını və aktuallığını izah edir. Vergi hesabları vergi uçotu məlumatlarının qeydiyyatı və ümumiləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması və nəzarəti üçün rahatdır.

3. Vergi uçotunun daxili standartlaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Vergi uçotu standartlaşdırma sistemi, mühasibat sistemi kimi, xaosa müqavimət göstərir və öz metodlarından istifadə edərək vergi uçotu prosedurlarını sadələşdirmək və nəticədə vergi hesabatlarının keyfiyyətini yüksəltmək üçün daxili qaydaların yaradılmasına və tətbiqinə kömək edir.

4. Hesabat keyfiyyətinin yüksəldilməsi yalnız maliyyə hesabatları üçün deyil, eyni zamanda vergi hesabatları üçün də əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda, vergi hesabatı üçün daha çox dərəcədə keyfiyyəti artırmağın zəruriliyi barədə deyil, eyni zamanda vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi hesabatlarının keyfiyyət səviyyəsinə uyğunluğu barədə danışmaq lazımdır. Vergi hesabatlarının keyfiyyəti, vergi ödəmək öhdəliyinin yerinə yetirilməsi ilə birbaşa nisbətdədir.

5. Vergi hesabatlarının keyfiyyətinin təmin edilməsi, bütün maraqlı tərəflərin ehtiyacları nəzərə alınmaqla, fəaliyyətinin davamlı yaxşılaşdırılması üçün hazırlanmış keyfiyyət idarəetmə sisteminin tətbiqi və saxlanması nəticəsində mümkündür. Vergi uçotunun daxili standartlaşdırılması vergi qanunvericiliyinə riayət etmək, vergi hesabatlarının məlumat məzmununu artırmaq və nəticədə vergi uçotu istifadəçilərinin informasiya ehtiyaclarını maksimum dərəcədə təmin etmək üçün mühasibat prosedurları və qaydalarının sistemləşdirilməsi və vahidliyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, vergi uçotunun daxili standartlaşdırılması mühasiblər tərəfindən gündəlik işlərində həyata keçirilən vergi uçotu sistemi daxilində mövcud olan mühasibat prosedurunun əhatə edir. Lakin bu fəaliyyət sistemik şəkildə tənzimlənmir. Daxili standartlaşdırma vergi uçotu üçün mühasibat prosedurunun

sistemdə, tənzimləyici sənədlərə uyğun olaraq - təşkilatda hazırlanmış korporativ standartlara uyğun olaraq həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ə.M., Sadıqov M.M. (2019), “Azərbaycan Respublikasının regionları. Maliyyə və vergi potensialının proqnozlaşdırılması problemləri”, Bakı, “Elm və Bilik” 423 səh.
2. Allahverdiyev D.İ. (2015), “Büdcə-vergi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik”, Bakı, “Elm və Təhsil” 231 səh.
3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi. “Vergi inzibatçılığı”. Dərslük. Şamaxı, 2017, 900 səh.

4. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi. “Vergiye giriş”. Dərslik. Şamaxı, 2014, 603 səh.
5. Bağırov D.A. (2019), “Vergi auditi”, Bakı, “Azərnəşr” 323 səh.
6. Həsənov M.X. (2018), “Vergilər”, Dərslik. Bakı, “Elm” 123 səh.
7. Kəlbəliyev V.A. (2014), “Vergilər və vergitutma”, Bakı, “Çıraq” 344 səh.
8. Kəlbəliyev Y.A. (2012), “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri”, Bakı, “Elm” 488 səh.
9. Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. (2011), “Xarici ölkələrin vergi sistemi”, Dərslik. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 554 səh.
10. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəliyev V.A. (2017), “Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları”, Bakı, “Elm” 432 səh.
11. Musayev A.F. (2017), “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”, Bakı, “Elm” 123 səh.
12. Musayev A.F., Rzayev Z.H., Süleymanov Q.S. (2018), “Vergi sistemi”, Dərs vəsaiti. Bakı, “Elm” 211 səh.
13. Sadıqov T.Ə., Rzayev İ.M. (2014), “Vergi uçotu və auditi”, Dərslik. Bakı, “Elm” 552 səh.
14. Səbzəliyev S.M. (2014), “Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu”, Bakı, “Azərnəşr” 456 səh.
15. Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. (2015), “Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı, “Elm” 100 səh.

İngilis dili

1. Kluwer W. (2018), “Tax Assurance”, London, 464 p.

Rus dili

1. Аббасова С.А. (2011), “Практический аудит”. Баку, АзГЭУ, 188 стр.

2. Баканова М.И., и Шеремета А.Д. (2013), “Экономический анализ финансов и статистика”, 143 стр.
3. Безруких П.С. (2017), “Бухгалтерский учет М. Финансы и статистика”, 347 стр.
4. Белова Е.Л. “О взаимодействии систем бухгалтерского финансового и налогового учета // Современный бухгалтерский учет. №4. 2016, стр.52-58
5. Бороненкова С.А., Маслова Л.Н., Крылов С.И. (2018), “Финансовый анализ предприятия. Екатеринбург УГУ, 444 стр.
6. Бренстайн Л.А. (2018), “Анализ финансовой отчетности Пер. с англ”. М. Финансы и статистика, 123 стр.
7. Воронов В.В., Зайнетдинов Ф.В. (2012), “Энциклопедия” «Общего аудита». - в 2-х т., - Москва, «Дело и сервис», Т.1. 456 стр.
8. Ерофеева В.А. (2019), «Аудит: Учебное пособие». М.: Высшее образование, 234 стр.
9. Ерофеева В.А. “Проблема сближения бухгалтерского учета с налоговым учетом” // Экономика. Налоги. Право. 2014, №3. стр.134-137.
10. Керимов В.Э. (2015), Бухгалтерский учет. М.: ДАШКОВ И К, 688 стр.
11. Киреева Н.В. (2014), “Учебное пособие Экономический и финансовый анализ”. Москва: ИНФРА-М, 272 стр.
12. Киселева И.А. “О методологии постановки налогового учета” // Налоговый учет для бухгалтера. 2015. № 11. стр.5-6
13. Ковалев В.В., Волкова О.Н. (2017), “Анализ хозяйственной деятельности предприятий”. М.ПБОЮЛ Гриженко Е.М, 455 стр.
14. Кожина Т.В. и др. (2017), “Бухгалтерский учет и анализ”. М.: КНОРУС, 151 стр.
15. Кувшинов А.Б. (2017), “Бухгалтерский учет”. Экспресс - курс. Учебное пособие. Москва: КНОРУС, 296 стр.

16. Лялина Ж.И. “Налоговый учет: дополнительная и самостоятельная система учета // Аудиторские ведомости”. 2012. № 7. стр.47-52
17. Макарьева В.И. (2018), “Проверка предприятий и организаций налоговыми органами”. Москва, 233 стр.
18. Новый План счетов бухгалтерского учёта в соответствии с национальными стандартами бухгалтерского учета. Баку, 2017.
19. Новодворский В.Д. “Модели сосуществования и взаимодействия систем бухгалтерского учета и налогообложения” // Финансы. 2013. № 11. стр. 6-8 URL: <http://fin-buh.ru/text/62441-1.html> (дата обращения 02.12.2020).
20. Панков Д.А. (2018), “Бухгалтерский учет и анализ в зарубежных странах” М.Н.Экоперспектива, 234 стр.
21. Подольский В.И. (2014), «Аудит: Учебник для вузов». М.: Аудит, ЮНИТИ, 456 стр.
22. Пономарев А.И. (2017), “Налоги и налогообложение в РФ” «Текст»: учеб. пособие / Пономарев А.И. - М.: КНОРУС, 273 стр.
23. Попова Л.В. (2016), “Альтернативные варианты организации налогового учета и их анализ” // Управленческий учет. № 1. стр.76-85.
24. Сибиряткина И.В. (2019), “Современные проблемы налогообложения малого бизнеса. Институционализация экономики: система партнерских отношений в решении проблем экономической динамики: коллективная монография. Кубанский гос. ун-т. – Краснодар”: Краснодарский ЦНТИ,. стр.298-303.
25. Смольникова Ю.Ю. (2016), “Бухгалтерский учет”. Москва: ПРОСПЕКТ, 128 стр.
26. Суглобов А.Е. (2015), “Бухгалтерский учет и аудит: учебное пособие” / А.Е. Суглобов Б.Т. Жарылгасова. - М.: КНОРУС. 496 стр.
27. Ходов Л.Г., Худолеев В.В. (2012), «Налоги и налогообложение». - Москва, «ИНФРА-М», 304 стр.

28. Шеремет А.Д. (2015), «Аудит: Учебник». М.: Инфра-М, 342 стр.
29. Шеремет А.Д., Негашев Е.Ф. (2019), “Методика финансового анализа” М.ИНФРА, 567 стр.
30. Юдина Л.Н. Об “интеграции бухгалтерского и налогового учета” // Финансы и кредит. 2015. № 14. стр. 41-45

İnternet resursları

1. <https://cyberleninka.ru/article/v/obintegratsii-buhgalterskogo-i-nalogovogo-ucheta>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Əməliyyatların hesablanması.....	41
---	----